

Organiserad eller oorganiserad feminism?

– Om hinder för feministisk organisering

Författare: Malin Beckman, Malmö Jämställdhetsbyrå
Sättning: Holmbergs i Malmö AB
Tryck: Holmbergs i Malmö AB
Kontakt: Malin Beckman, malin@malmojamstalldhetsbyra.se

Du håller i din hand en projektrapport om projektet *O/organiserad feminism?* som under ett år, med start sommaren 2014, drivits av den ideella föreningen Malmö Jämställdhetsbyrå med stöd av Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Tack till...

Alla som velat dela med sig av sina erfarenheter och tankar kring att bedriva feminism och annan politisk aktivism i strävan efter ett jämlikt och rättvist samhälle. I synnerhet tack till projektets referensgrupp och till alla er som deltagit i möten, träffar och workshops.

Tack till alla samarbetsparter och till alla organisationer och aktörer vi haft konstruktiva och inspirerande möten med under projektårets gång.

Tack till alla som svarat på mail fulla med frågor om hjälp, tips och allmänna funderingar.

Tack till alla som svarade på projektets utvärderingsenkät om Nordiskt Forum.

Tack till MUCF som trodde på projektet och beviljade oss medel att genomföra det.

Och inte minst ett OÄNDLIGT TACK till alla feminister, i Malmö och i världen, som varje dag kämpar för en mer jämlik och rättvis värld.

Innehåll

Inledning	4
Projektgenomförande.....	4
Disposition.....	5
1. Definitioner och utgångspunkter.....	6
Feminism	6
Feminism eller kvinnorörelse?	7
Makt och normer	8
Intersektionalitet	10
Civilsamhälle.....	11
Människorättsperspektiv	12
Det svenska civilsamhället	14
Vad ska vi med civilsamhället till?.....	15
Civilsamhällets ideologi.....	18
Omförhandling i civilsamhället.....	19
Det feministiska civilsamhällets speciella förutsättningar	22
2. O/organiserad feminism?	26
Varför feministisk organisering?	26
Organisering som demokrati.....	26
Feminismen är flera feminismer.....	27
Konstruktiva konflikter	27
Organisering för bättre villkor för feminism.....	28
Förhindrad feminism?	28
Yttre och inre hinder.....	28
Ansvar och valfrihet?	29
Att be om andras tid	29
På vems axlar vilar ansvaret?	30

Efterlyses: tid och pengar	32
Mötesplatser och kontaktytor	37
Demokratiuppdrag med förhinder	40
Organisationsform som ideologi eller medel	41
Hot och säkerhet	43
Förslag på lösningar och metoder	44
Idealitet som särart och största hinder	44
Idealitet inom marknadslogiken	44
Idealitet på individens axlar	45
Civilsamhället i samhället	45
Strukturella lösningar	45
3. Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö	47
Val av metod	47
Svarsfrekvens och bortfall	47
Forumets förtjänster för den feministiska rörelsen	48
Individuellt kunskapslyft	48
Synliggörande av frågorna men bristande representation	49
Nätverkande och mobilisering	49
Avslutande reflektioner om enkäten	50
4. Avslutning	51
5. Referenser	52
 Bilaga 1:	
Enkät – Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö	54

Inledning

Sverige är inte ett jämställt land. Om det varit det hade den svenska regeringen inte behövt de jämställdhetspolitiska mål som präglar den svenska jämställdhetspolitiken och ordet feminism hade inte betraktats som negativt och hotfullt. Rapporten som du håller i din hand bygger på några antaganden – att jämställdhet är en mänsklig rättighet, att Sverige inte är jämställt men bör vara det samt att feministiska krafter spelar en stor roll i arbetet för att åstadkomma jämställdhet.

Inom de allra flesta samhällen i världen finns uppfattningar om att människor är olika beroende på vilket kön de har, och att olikheterna medför olika roller och ansvarsområden. Inom de flesta samhällen leder också denna syn på olikheter till förtryck kopplat till just kön och föreställningar om kön. Synen på olikheterna, deras förklaring, dess konsekvenser och uttrycken av förtryck kan skilja sig åt mellan olika platser och olika tider, men ändå likna varandra. Att det på många ställen sker en protest mot dessa orättvisor är både välkommet och nödvändigt.

Ett av de forum där kampen för jämlikhet, jämställdhet och rättvisa bedrivs är civilsamhället. Civilsamhället är en sfär som också går under namnen idéburen sektor, ideell sektor, föreningslivet och säkerligen många fler. I Sverige bedrivs jämställdhetsarbetet både av den offentliga sektorn, det vill säga staten, kommuner och landsting, men också av det feministiska civilsamhället och kvinnorörelsen. Denna rapport fokuserar på det senare – det jämställdhetsarbete som utförs av det feministiska civilsamhället och kvinnorörelsen. Projektet *O/organiserad feminism?* har under ett års tid kartlagt hinder och problem inom det feministiska civilsamhället och identifierat möjliga metoder för att överbrygga dessa hinder. Projektet syftar till att stärka den feministiska organiseringen, eftersom organisering leder till större möjligheter att driva förändring och påverka för ett jämställt samhälle.

Ambitionen om att stärka feministisk organisering handlar inte om att det feministiska arbete som görs inom civilsamhället inte är bra. Tvärtom. Det handlar om att detta arbete ska komma till sin rätt. Genom att granska vilka villkor och förutsättningar som råder för kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället och att utifrån dessa skapa metoder, strategier och strukturer för organisering och påverkansarbete kan det feministiska arbetet stärkas. Ett starkt feministiskt arbete innebär större möjligheter för att uppnå jämställdhet, jämlikhet och rättvisa.

Projektet *O/organiserad feminism?* har bedrivits i Malmö, som också stod som värd för Nordiskt Forum 2014. Ett av forumets mål var att uppmärksamma och stärka den feministiska organiseringen. Projektet kan därför ses som en uppföljning och fortsättning på det arbete som forumet påbörjade. En del av projektarbetet bestod också av att genomföra en utvärdering av Nordiskt Forums betydelse för den lokala feminismen.

Projektgenomförande

O/organiserad feminism? hade inte kunnat genomföras utan samverkan med den lokala feminismen i Malmö. Det är i diskussioner, samtal och workshops om feministisk organisering som projektets resultat har arbetats fram. Under projektåret har vi dels arbetat med en referensgrupp bestående av representanter från det feministiska civilsamhället och från Malmö Stad. Parallellt har vi arrangerat och bjudit in till en rad diskussionsträffar och workshops som varit öppna för alla som ser sig tillhöra den feministiska rörelsen, samt vid tillfälle träffat andra aktörer inom feminismen och kvinnorörelsen som föredragit andra typer av möten av mer avskild karaktär.

Summan av de erfarenheter, diskussioner och samtal som förts går att återfinna dels i denna rapport, under rubriken *O/organiserad feminism?*, samt i dess fristående komplement – bilagan bestående av ett metodkit för lokal feministisk organisering. I rapporten finns teoretiska utgångspunkter för projektet och projektets kartläggningar samt erfarenheter som presenteras

i form av en löpande diskussion i relation till dessa utgångspunkter. Metodkittet innehåller i sin tur de förslag på lösningar som framkommit som svar på hindren som kartläggningen visar och syftar till en mer praktisk användning för aktörer och organisationer inom det feministiska civilsamhället. Rapporten och kittet kan läsas och användas komplementärt, men också var för sig.

De mest betydande resultaten inom kartläggningen visar att de allra största hindren för stärkt feministisk organisering är resurserna tid och pengar – strukturella hinder som sätter fokus på några av civilsamhällets grundläggande principer och idéer. I arbetet med att identifiera möjliga lösningar och metoder innebär dessa strukturella hinder att metoder som kräver just dessa resurser riskerar att bli kontraproduktiva och oanvändbara, därför har vi i vårt metodkit strävat efter att visa på metoder och tillvägagångssätt som inte kräver några ytterligare resurser utan kan användas för att stärka det arbete som redan görs och underlätta detta. Utöver dessa metoder har vi också urskilt mer övergripande och strukturella metoder och strategier som också presenteras här i rapporten och i metodkittet, men som inte utvecklas här i rapporten.

Slutligen vill vi poängtera att de erfarenheter och synpunkter som legat som grund för projektet, dess rapport och metodkit representerar de som medverkat i projektet och dess aktiviteter. Vi gör inte anspråk för att presentera en generell syn på feministiskt civilsamhällesengagemang, inte ens en specifik malmöitisk feministisk erfarenhet, utan resultaten är bundna till de medverkandes erfarenheter, synpunkter och upplevelser. Vi finner det troligt att vissa generaliseringar till andra kontexter kan göras, och ser i sådana fall detta som något positivt. Vår förhoppning är att resultaten från *O/organiserad feminism?* ska kunna användas som inlägg i diskussionen om civilsamhällets villkor och förutsättningar i allmänhet, och om det feministiska civilsamhället i synnerhet.

Visionen för *O/organiserad feminism?* är bättre förutsättningar för feministiskt civilsamhällesengagemang. Genom att förbättra villkoren ändrar vi spelreglerna och skapar en mer jämlik spelplan – för att främja jämlikhet och rättvisa som gynnar oss alla.

Disposition

I rapportens första del hittar du rapportens och projektets teoretiska bas. Här redogörs för de definitioner och utgångspunkter som ligger till grund för arbetet inom projektet och du hittar vår definition av feminism, den skillnad vi ser mellan feminism och kvinnorörelse samt begreppet civilsamhälle. Här hittar du också en skissartad omvärldsanalys om det generella civilsamhällets tillstånd.

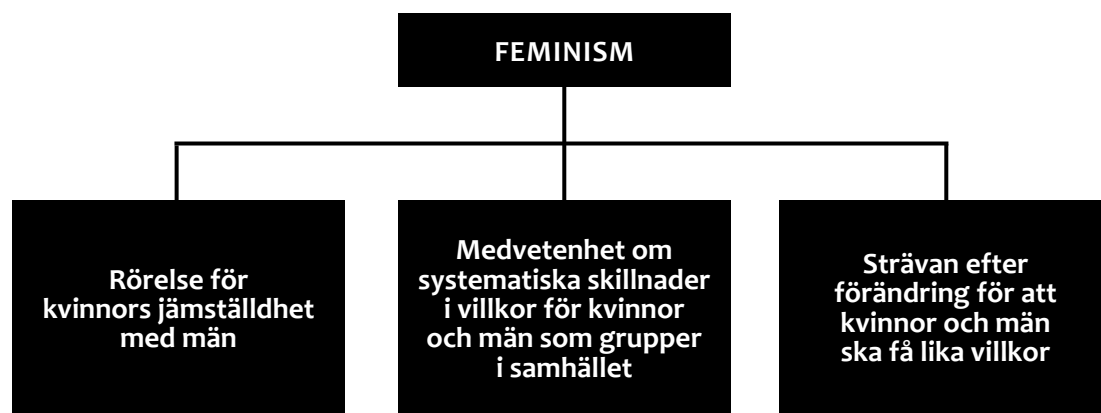
I rapportens andra del återfinns en fördjupning av argumentet varför feministisk organisering, samt projektets kartläggning och samlade erfarenheter. Här finns också resultat och slutsatser av den genomförda utvärderingen av Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö. De metoder som projektet identifierat finns i ett separat metodkit som fungerar som bilaga till denna rapport. Metodkittet, liksom rapporten, finns på projektorganisationens hemsida, malmöjämsställdhetsbyrå.se.

1. Definitioner och utgångspunkter

I denna del av rapporten finner du projektets och rapportens teoretiska utgångspunkter, med definitioner av begrepp som feminism, kvinnorörelse och civilsamhälle, samt projektets människorättsperspektiv. Här finner du också en omvärldsanalys av civilsamhället i den omfattning som projekttiden tillåtit.

Feminism

Syftet med att här definiera begreppet feminism är inte främst att hitta en definition som vi alla kan vara överens om, utan snarare om vilken definition, eller innerbörd, som Malmö Jämställdhetsbyrå tillskrivit begreppet i arbetet inom detta projekt. Det är framför allt två redan existerande definitioner som fungerat som grund. Den ena är hämtad ur Lena Gemzöes *Feminism* (2010), där det sägs att ”en feminist är en person som anser att kvinnor är underordnade män och att detta förhållande bör ändras” (s. 13). Underordningen finns inom flera olika sfärer, den politiska/ekonomiska sfären, familjesfären, kulturell nedvärdering av kvinnor och som våld mot kvinnor och sexuellt utnyttjande av kvinnor (s. 16-19). Denna definition av feminism kan också illustreras med följande bild, hämtad ur *Jämställdhetsboken* av Ann-Katrine Roth.

Den andra definitionen kommer från Sara Edenheim och säger att ”feminism är en kritisk analys av kön – det inkluderar en kritisk analys av alla som begär en könsidentitet, oavsett kropp”.

Vi använder dessa två definitioner som komplement till varandra. Den första brister i att den utgår från den binära, eller tvådelade, könsuppdelningen kvinna/man och således osynliggör andra kön. Samtidigt menar vi att den generaliserande uppdelningen i grupperna män och kvinnor kan fungera som ett analysverktyg för att upptäcka och synliggöra mönster av orättvisor och strukturer i samhället som sker just på basis av kön. Därför är denna gruppering inte irrelevant. Det finns en mängd orättvisor i samhället som kan kopplas till vår könstillhörighet, och som kan kopplas till föreställningen om att vi alla tillhör ett av två möjliga kön. Det är orättvisor som hänger ihop med uppfattningar om kön och köns olikheter, och sådana orättvisor måste uppmärksammas och åtgärdas.

Edenheims definition har styrkan att den belyser att feminism handlar om *alla* kön och att vi måste förhålla oss kritiskt till föreställningar om kön – oberoende av vilket kön och vilken kropp det handlar om – och vad dessa innebär för alla människor. De föreställningar som finns om kön i samhället drabbar och gynnar människor olika beroende på vår könstillhörighet och könsidentitet, och vid olika tillfällen, och i olika grad. Definitionen öppnar för en förståelse av att snäva könsramar är något som begränsar oss alla, och även kan innebära orättvisor för oss alla, oberoende av vårt kön och könsidentitet eller könsuttryck.

Men kön, könsuttryck och könsidentitet är inte det enda som ligger till grund för orättvisor i vårt samhälle, det finns också en rad andra faktorer som allt som oftast medför strukturella orättvisor. Detta går vi djupare in på i ett nedan kommande avsnitt om intersektionalitet.

Då samhället generellt sett fäster stor vikt vid kön och könstillhörighet följer med detta en rad föreställningar om vad kön är och vad kön inte är. Kön får ofta betydelse i många fler sammanhang än vad som faktiskt är nödvändigt eftersom i princip hela samhället är uppbyggt kring förståelsen om att kön spelar roll. När vi säger att feminism handlar om en kritisk analys av kön innebär det att feminism handlar om allt i samhället – det vill säga allt det som samhället och dess normer kopplar till kön – och om själva samhällets utformning. När vi säger att feminism handlar om kvinnors underordning innebär det att vi använder en binär uppdelning av människor i två kön för att få syn på övergripande mönster, eller strukturer, av orättvisa. En sådan uppdelning kan vara en hjälp i arbetet med att bekämpa orättvisor kopplade till kön, men måste ifrågasättas och utvidgas till att inkludera alla kön för uppnå jämlikhet mellan könen, alla kön – det vill säga reell jämställdhet.

Feminism eller kvinnorörelse?

Inom projektet och i vårt arbete har vi valt att benämna vårt arbetsområde som feminism, ibland kombinerat med kvinnorörelse. Vår erfarenhet och vår undersökning i ämnet visar att det inte går att dra en definitiv gräns mellan begreppen, och vi redogör här för hur vi resonerat i användningen av dem. Vi vill poängtera att detta är vår tolkning och inte någon som är officiellt fastslagen.

Begreppen kvinnorörelse och feminism användes ibland till synes synonymt med varandra, men vi menar att det finns nyansskillnader dem emellan – inte minst i hur de på olika sätt används och föredras av dem som organiserar sig inom rörelserna. Som vi sett ovan används begreppet feminism för att uppmärksamma och upphäva den strukturella underordningen av kvinnor och det som förknippas med kvinnlighet på ett liknande sätt som kvinnorörelsen ofta arbetar och verkar för. I *Kvinnohistorisk uppslagsbok* definieras kvinnorörelse som ”en frivillig samverkan av kvinnor som inte godtar det kvinnliga könets andraplacering under rådande patriarkat utan arbetar för att skapa nya samhällsformer”. Att använda begreppet kvinnorörelse kan ge associationer till en kamp som är låst till ett kön, eller en könstillhörighet, men som i sin mest avskalade betydelse inte ger utrymme för förståelsen att jämställdhet, precis som jämlikhet, är något relationellt och påverkar alla kön. Att använda begreppet kvinnorörelse riskerar också att bekräfta missuppfattningen att könsrättvisor är en kvinnofråga, det vill säga att det enbart handlar om och berör (i runda tal) halva befolkningen. Medan kvinnorörelsen själv ofta ser problemet annorlunda än så, är detta en associationsbenägenhet som påverkar vårt val av begrepp. Vår erfarenhet är att de flesta som är involverade och engagerade i såväl kvinnorörelse som inom feminismen är kvinnor – cis som trans. Det kan likväl vara värt att göra en poäng av att alla kön är förlorare i en patriarkal världsordning, samtidigt som vi måste se att vissa individer och grupper med vissa egenskaper förlorar mer än andra. Att motarbeta patriarkatet är därför något som personer av alla kön är och bör vara välkomnade att göra. Jämställdhet är med andra ord ingen kvinnofråga utan en beskrivning av den jämlikhet som ska råda mellan samtliga kön. Feminism, även med sin bakgrund i kampen för kvinnors likställighet med män men med den kompletterande innebörden att vara en kritisk analys av kön, lämnar mer utrymme att ifrågasätta tvåkönsnormen och att öppna för förståelsen av hur begränsande könsnormer påverkar alla personer – oavsett kön och kropp – negativt.

Samhällsreformation

Att skapa nya samhällsformer är ytterligare en komponent som kvinnorörelsen och feminismen har gemensamt. Det räcker inte att uppmärksamma kvinnors specifika behov och underordning

för att skapa jämställdhet, även om det är väsentlig att erkänna att kvinnor som grupp drabbas av orättvisor enbart på grund av sitt kön och de könshierarkiska samhällsnormerna. Dessutom finns det både inom kvinnorörelsen och inom feminismen en medvetenhet om att det inte är enbart föreställningar om kön som skapar orättvisa, förtryck och underordning i samhället, utan en mängd faktorer såsom hudfärg, funktionalitet, sexuell läggning, klass, ålder med flera. Därför finns behovet av intersektionella analyser i strävan efter jämställdhet och jämlikhet, vilket vi återkommer till i avsnittet om intersektionalitet nedan. Inom både kvinnorörelsen och feminismen finns hos många också en önskan och en aktiv kamp för omfattande samhällsförändring där själva samhällsstrukturerna och samhällsuppbyggnaden ifrågasätts, eftersom dessa anses formade av det förtryck som behöver upphävas. Graden av anspråk på sådan samhällsförändring kan dock variera mellan olika grupper och kretsar.

Separatism

Både kvinnorörelse och feminism kan verka och bedrivas i separatistiska rum, det vill säga att enbart de personer som definierar sig som kvinnor tillåts delta och medverka i olika aktiviteter och möten. Separatistiska rum är, och har alltid varit, en viktig del av kampen för jämställdhet och jämlikhet, och det är en strategi och metod för att skapa egna och trygga rum med syftet att skapa resit från det annars allmänrådande förtrycket. Även om de separatistiska rummen fylls med aktiviteter som inte har ett samhällsförändrande syfte kan rummet i sig ses som en strategi för frigörelse. De kan genom sin interna verksamhet också skapa externa effekter. Det finns sådana verksamheter som skulle känna igen sig i benämningen av feministisk organisation, medan andra inte skulle göra det utan snarare se sig som en kvinnoorganisation. Det finns också sammanslutningar och organisationer, såväl separatistiska som könsblandade, som har ett konserverande syfte gällande könsrollsstereotyper.

Målgrupp med förändringsanspråk

I vårt arbete har inte vi gjort någon definition av de aktörer, organisationer eller verksamheter vi mött och haft kontakt med, utan detta är självklart upp till dem själva. Vi har istället försökt nå ut brett genom att använda kvinnorörelse och feministiskt civilsamhälle som komplementära begrepp så att mottagaren själv får avgöra om, och i så fall vilket av, dessa motsvarar synen på den egna organisationen. Vår målgrupp kan snarast ses som de aktörer, organisationer och verksamheter som har ett förändringsanspråk gällande orättvisor kopplade till kön och föreställningar om kön, oberoende av vilket av begreppen kvinnorörelse eller feministiskt civilsamhälle som används. Projektets egen verksamhet och ambition ser vi främst som feministisk.

Makt och normer

Makt är ett centralt begrepp inom feminismen. Makt handlar både om att ha möjlighet att påverka sin egen livssituation och sin omgivning, och resursfördelning, tolkningsföreträde och inte minst om normer. Det handlar om vem som betraktas som norm och vem som betraktas som avvikare – och vem som bestämmer vilka betraktelser som räknas som sanning. I allt detta ligger makt och privilegier. Feminismen och kvinnorörelsen ser och betonar kopplingen mellan makt och kön och genus och bygger på insikten om att män som grupp haft och har mer makt än gruppen kvinnor. Båda dessa grupper har dock mer makt än dem som inte kan eller vill identifiera sig inom en sådan tvåkönsnorm.

Enad kamp?

I den maktanalys vi gör som feminister måste vi också kunna se att varken kvinnorörelsen eller det feministiska civilsamhället är befriat från maktstrukturer eller förtryck, utan att sådant förekommer inte bara från majoritetssamhället gentemot feminismen, men också inom feminismen.

Det finns ofta splittrande intentioner när det hävdas att kvinnor och/eller feminister inte kan hålla sams, men att erkänna att det finns inomfeministiskt förtryck är inte det samma som att ge den kritiken legitimitet. Det finns inget egenvärde i att feminister skulle hålla sams och vara överens, och det finns inte heller något demokratiskt egenvärde i att eftersträva en övergripande samhällelig konsensus eftersom sådan inte kan uppnås utan att exkludera dem som inte håller med. Att hävda att kvinnor och/eller feminister inte kan hålla sams kan vara en strategi för att förringa de krav och anspråk som drivs av kvinnorörelsen/feminismen och ett försök till förlöjligande av dem som driver kraven. Det anspelar på en patriarkal myt om kvinnor som rivaler som är oförmögna till alliansskapande utan att strida sinsemellan. Feminism är ett verktyg för kritisk analys av kön och för att se strukturella orättvisor kopplade till kön, vilka leder till att gruppen kvinnor är underordnade gruppen män. Detta är i sin tur en grundläggande problemformulering som lämnar gott om utrymme för fördjupande analyser och därmed också för en uppsjö av alternativ för åtgärd och lösning, med andra ord för ett flertal olika feminismer. I dessa olikheter utvecklas och stärks feminismen som helhet.

Inomfeministiskt förtryck?

Trots att vi inser den splittrande avsikten bakom påståendet ovan är det något som många feminister upplever att de tvingas förhålla sig till och hitta strategier för att bemöta. Det kan väcka känslan av att vi "egentligen" är "på samma sida" mot en gemensam motståndare – patriarkatet – och att konflikter då förtar fokus och energi från den "riktiga" kampen. Alla konflikter tar energi, men att ignorera källan till konflikt är likväl ingen lösning och vi måste kunna erkänna att vi som feminister i feministiska sammanhang har olika makt i förhållande till varandra i olika situationer och att det uppstår makthierarkier i mötena oss emellan. Samhälleliga maktstrukturer följer med oss i möten, i träffar, i kommunikation. Att förneka detta innebär inte att vi bjuder motstånd mot det splittrande påståendet om att vi inte kan hålla sams, utan innebär istället att vi berövar oss själva att hitta de nödvändiga strategier vi behöver för att bemöta dessa ojämlikheter oss emellan. Och det blir någonstans tragiskt ironiskt att vi kämpar för ett jämlikt samhälle om vi inte också kan arbeta för jämlikhet i de relationer och den organisering genom vilka vi för denna kamp.

Hårt tonläge skapar tyst feminism

I feminismens ofta maktkritiska uppdrag bör vi därför också vända det maktkritiska ögat mot oss själva, för att få syn på de maktstrukturer som präglar kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället. Därefter måste vi hitta strategier och tillvägagångssätt för att komma till rätta med de skeva maktstrukturerna. Kanske är det bristen på sådana strategier, eller ännu snarare bristen på resurser för att lära sig om och implementera dem, som gör att tonläget för kritik stundtals är hårt. I projektet har vi mött många som vittnar om att tonen inom feministiska kretsar upplevs som hård och att det råder utbredd användning av härskartekniker. Samtidigt finns det en försiktighet gällande att ta upp dessa frågor, eftersom det anses ofeministiskt att kritisera andra feminister och att det riskerar att spela antifeministernas påstående om osämja i händerna. Risken med det hårda tonläget är att människor, i oro och rädsla för att begå misstag, säga fel eller missuppfattas, istället tystnar. En tyst feminism riskerar att inte vara mycket till feminism. Genom att aktivt arbeta med en maktanalys som inkluderar oss själva och vår feministiska gärning kan vi kanske också bli bättre på att bemöta och möta varandra på ett sätt som inte skrämmer till tystnad, även i de fall förtryck – medvetet eller omedvetet – utövas i inomfeministiska sammanhang. Det är aldrig den förtrycktas ansvar att förklara sitt förtryck eller presentera lösningar i kränkande situationer, men vi måste lära av varandra och det är ett ansvar vi alla måste ta.

Som feminister gör vi olika analyser och vi lever med olika tillgång till makt och privilegier. De första olikheterna måste vi acceptera och de andra måste vi aktivt åtgärda. Utifrån denna med-

vetenhet har vi större möjligheter att skapa allianser och organisering för ett jämlikt samhälle.

Intersektionalitet

Intersektionalitet är en teoretisk utgångspunkt för att förstå social skiktning. Ofta när vi talar om över- och underordning i ett samhälle, relaterat till makt, generaliserar vi och talar om grupper och övergripande mönster. Det fyller funktionen att just se samhällets fördelning av makt och resurser ur ett helikopterperspektiv – vilket gör att vi kan identifiera strukturer och normer som styr oss som individer och samhället i stort. Att tala om män och kvinnor som grupper är att göra en sådan generalisering, för att få syn strukturella mönster gällande kön. Ett generaliserande som ofta förbiser att det finns fler kön än enbart män och kvinnor.

Förtryckens vägkorsning

När vi generaliserar utifrån grupperna män och kvinnor och konstaterar att män som grupp har mer makt än kvinnor som grupp finns risken att det kan leda oss till att tro att detta är ett förhållande som gäller för *alla* män och för *alla* kvinnor – vilket inte är fallet. Inom dessa generaliserade grupper finns stora skillnader som har att göra med faktorer som etnicitet, klasstillhörighet, sexuell läggning, hudfärg, könsidentitet, ålder, funktionalitet, religiös tillhörighet, osv. Detta är faktorer som samverkar och som skapar social skiktning genom sin samverkan. Ordet intersektionalitet kommer från engelskans intersection som betyder vägkorsning, och det är hur de olika faktorerna korsar varandra som påverkar oss gällande samhällsposition, status och plats i den samhälleliga makthierarkin.

Samverkan av social skiktning

Det handlar därför mindre om att plussa samman olika erfarenheter av olika typer av förtryck än om att se hur de olika förtrycken samverkar med varandra. Ahrne (2013) beskriver intersektionalitet som ”hur människors erfarenheter, identiteter och möjligheter har sitt ursprung i ett antal olika positioner i det sociala landskapet. En intersektionell analys är relevant för det som uppstår i skärningspunkten mellan olika former av social skiktning och när olika former av maktrelationer korsar varandra” (s. 149). Det innebär att även om vi kan tala om kvinnor som grupp i relation till män som grupp så kan vi också se att inom gruppen kvinnor så finns klasstillhörighet, könsidentitet, etnicitet, hudfärg, funktionalitet osv som påverkar våra möjligheter och villkor i samhället. Det betyder att en och samma människa kan vara utsatt av förtryck och diskriminering av olika slag (ibid:146). Ahrne ger även här exempel utifrån en svensk kontext som återges nedan i sin helhet:

Kvinnor med höga inkomster, och som sannolikt också är gifta med män med höga inkomster, kan till exempel köpa sig fria från en hel del hushållsarbete och annat genom att anlita (svart eller vitt) andra kvinnor (ofta med ett annat medborgarskap och/eller etnisk tillhörighet) att göra en del av det hushållsarbete som de ofta förväntas göras. Även i arbetslivet är kvinnor med högre inkomster och utbildning i mindre utsträckning utsatta för de risker och dåliga arbetsförhållanden som ofta drabbar kvinnor i arbetarklassen. Alla arbetare har en underordnad position inom arbetslivet, men i förhållande till arbetare med en annan etnisk tillhörighet kan svenska arbetare i vissa sammanhang få en överordnad position genom att de till exempel har lättare att bli befordrade (s. 147)

Syftet med exemplet är inte att bekräfta skeva samhällsstrukturer utan istället visa på hur olika erfarenheter och identiteter skapar en speciell samhällelig position. Medan det naturligtvis alltid kan finnas individuella undantag fungerar den intersektionella teorin för att förstå generella samhällsmönster utifrån just deras samverkan.

Synen på kön och genus skiljer sig åt mellan olika tider, olika platser och mellan olika grupper inom ett samhälle och för att kunna använda feminismen som verktyg för att upphäva förtryck kopplade till kön måste vi också kunna se hur kön och genus påverkas av dessa övriga faktorer. En intersektionell feminism handlar inte i huvudsak om att se eller uppmärksamma marginaliserade grupper, utan kan istället ses som ett sätt att ha en djupare samhällsanalys och förståelse för att se att olika samhälls- och maktstrukturer skapar olika situationer och olika förutsättningar/behov av att föra en rättvisekamp kopplad till föreställningar om kön. Det handlar inte heller per automatik om att hitta vem som är "mest förtryckt" utan just om att se hur förtryck kan gestaltas olika beroende på våra olika egenskaper och tillhörigheter. Olika förtryck kan behöva olika frigörelseprocesser.

Civilsamhälle

En annan avvägning vi behövt göra inom projektet är vad vi skulle kalla det område som vi avsåg och vände oss till inom projektet. En möjlighet var att hela enkelt kalla det kvinnorörelse och/eller feministisk rörelse och på så sätt använda det etablerade rörelse-begreppet och därinom lutat oss mot antingen folkrörelse-begreppet eller begreppet social rörelse. Slutligen landade vi i begreppet civilsamhälle, och ska här resonera om hur och varför vi beslöt oss för just detta.

Folkrörelsetradition

Sverige har sedan det senaste seklet en folkrörelsetradition som kännetecknas av en relativt självständig sammanslutning av människor som samlas kring en vision eller ett intresse. Folkrörelsen är beroende av dess medlemmars ideella arbete och deras medlemsavgifter för finansiering och drift, medan medlemmarna behöver rörelsens organisation för att förändra samhället eller sina egna livsvillkor. Folkrörelser kännetecknas också ofta av att de är uppbyggda i formella demokratiska strukturer och att de är spridda över landet (Papakostas 2012:39f). Idag ger begreppet folkrörelse ofta en association till just formaliserade organisationer, medan sociala rörelser kan ses som mer dynamiska och används som begrepp för att försöka fånga strömningar av olika idéer i samhället. När dessa i sin tur omsätts till aktiviteter och handlingar görs det inte alltid i regi av, eller inom, formaliserade organisationer, utan kan handla om mer löst sammanhängande nätverk eller tillfälliga aktionsgrupper. Gemensamt har de båda rörelsebegreppen att de kännetecknas av samhällskritik med ambition och strävan efter att utmana den rådande sociala och politiska ordningen. En rörelse är lösare sammanbunden och inte lika enhetlig som en organisation, men olika organisationer med olika organisationsformer kan ingå i en rörelse (SOU 2004:49). Det finns inget i dessa definitioner som medförde att vi inte skulle kunna använda dem inom vårt projekt, men vi såg att det fanns en risk för att begreppet skulle kunna uppfattas som alltför löst och självgående för att det skulle uppfattas som lämpligt att prata om organisering och metoder för stärkt lokal feministisk organisering. Genom att istället använda begreppet civilsamhälle bedömde vi att vi kunde fånga de formella och informella organisationer som befinner sig i både folkrörelser och sociala rörelser, men likväl använda en benämning som vi upplevde som mer signalerade organisering och även gav utrymme för den politiska aspekten i kvinnorörelsens och feminismens arbete.

Civilsamhällets olika roller

Även inom det civila samhället, eller civilsamhället, värderas alternativa synsätt och strategier högt och dessa kan också utgöra grunden för organisering. Det finns ofta en distans till de idéer, identiteter och verksamheter som är förhärskande i det omgärdande samhället, och skapar på så sätt alternativa, egna rum (SOU 2004:85). Medan civilsamhället inte har någon vedertagen definition kan tre centrala roller urskiljas för det civila samhället och dess aktörer. Det handlar dels om civilsamhället som samordnare av röster, för att driva särskilda intressen eller frågor.

Dels handlar det om att producera olika former av välfärdstjänster, och slutligen om att vara ett nav för olika gruppers identiteter och gemenskaper (SOU 2004:91). Dessa komponenter finns alla inom feminismen och kvinnorörelsen. Dessutom kan det civila samhället ses som en plantskola och som en tummelplats för kunskap, debatt, för visioner, utopier och alternativa metoder, strategier och modeller (SOU 2004:85). Civilsamhället har gemensamt med rörelserna, och också ofta med det så kallade föreningslivet, att det vilar på idéer – ofta kring hur saker och ting borde vara, det finns en strävan om förändring och förbättring. Det är idéburna organisationer och kallas därför ibland också den idéburna sektorn. I feminismens och kvinnorörelsens fall är den grundläggande idén, som vi varit inne på ovan, att det finns strukturella orättvisor i samhället som är kopplade till föreställningar om kön och att detta måste upphöra.

Föreningsliv?

I andra fall kan en höra benämningen ”den ideella sektorn” utifrån att flertalet organisationer är ideella föreningar, alltså en organisationsform som inte har som mål att verksamheten ska gå med vinst utan drivs av en idé, och därutöver ofta förlitar sig på ideell arbetskraft för att kunna bedriva sitt arbete. Ytterligare en benämning är kort och gott ”föreningslivet”. Detta senare inbegriper dock allt från idrottsföreningar till hemslöjdsföreningar och rollspelssällskap. Dessa kan givetvis innefattas inom feminismen och kvinnorörelsen om de delar dess agenda, men kan också helt sakna samhällsförändrande ambitioner. Benämningen föreningsliv såg vi därför som alltför starkt knutet till andra typer av verksamheter för att det skulle kännas tjänligt i sammanhanget.

Civilsamhälle som rambegrepp

Eftersom begreppet kvinnorörelse är etablerat använder vi det i sin helhet, men kompletterar med det feministiska civilsamhället. Termen civilsamhället ser vi alltså inte som någon egen, fristående benämning utan något som innefattar de ovanstående organisationsformerna och sammanslutningarna. I vår användning av begreppet feministisk civilsamhälle lägger vi därmed in rörelsernas och den idéburna sektorns kännetecken, men begränsar inte organisationsformerna till ideella föreningar utan använder begreppet organisation fritt för flertalet sammanslutningar med en enad agenda av samhällsförändring.

Det politiska civilsamhället

Vi ser att begreppet civilsamhället både rymmer organisationer som har anspråk på samhällsförändring och organisationer som inte har det, och menar att det kan finnas en poäng i att särskilja dessa. Det som kan sägas känneteckna de organisationer, eller den del av civilsamhället, som har anspråk på samhällsförändring är att deras utopi och högsta mål är att inte behöva finnas. I utopin, där jämlikhet och rättvisa är uppnått, skulle organisationerna i teorin kunna lägga ner sin verksamhet – de har åstadkommit det de eftersträvat. I ett jämställt samhälle behövs inte feminismen eftersom könsförtryck inte finns, i ett samhälle där ingen skillnad eller värdering görs utifrån hudfärg behövs inte antirasism eftersom rasism inte finns osv. Andra delar av civilsamhället fyller en funktion oberoende av politiskt läge i det omgivande samhället, såsom idrottsrörelsen. Även i ett jämlikt samhälle kan det finnas behov av att samlas för att idrotta tillsammans, eller önskan att samlas kring intressen och hobbyer. Den del av civilsamhället som har en ambition om samhällsförändring går väl i linje med det som ovan benämns som den idéburna sektorn, men vi vill hellre kalla det för det politiska civilsamhället vilket vi menar tydligare visar på den politiska karaktären i organiseringen (dock ej att förväxla med partipolitik) och som mer framhäver agens hos aktörerna och i själva organiseringsarbetet. Utifrån denna bakgrund har vi valt att använda begreppet det feministiska civilsamhället, och ser det som en del av det större politiska civilsamhället.

Människorättsperspektiv

Vad innebär ett människorättsperspektiv när en arbetar med frågor om feministisk civilsamhällelig organisering? Genom att sätta frågorna i en människorättskontext har vi möjlighet att tillskriva ansvar, hitta riktning i arbetet och visa på grundläggande legitimitet i argumentationen i de frågor som arbetet berör och som bedrivs. För att förankra arbetet i mänskliga rättigheter kan vi dels vända oss till internationella konventioner och konsensusdokument, men också få stöd av generella och grundläggande människorättsprinciper såsom universalitet, oskiljbarhet, jämlikhet och icke-diskriminering, delaktighet och inkludering och tillsammans visar oss dessa att jämställdhet och jämlikhet handlar om mänskliga rättigheter.

Organisering för värdighet

Rätten till att organisera sig och till föreningsfrihet finns skyddad både i FN:s allmänna förklaring av de mänskliga rättigheterna och i konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna. Organisationsrätten är väsentlig för att kunna göra anspråk på och bedriva ett förändringsarbete, att kunna ställa krav på omfördelning och på rättigheter. Genom organisering kan vi finna gemensam styrka i att driva sådana krav, vilket vi inte har möjlighet att göra som enskilda individer i lika hög utsträckning eller med samma kraft. Men organisering har också betydelse för oss som människor och vår värdighet. Att kunna delta i en kamp för rättvisa och därigenom skapa sig en röst bidrar till självaktning och självförtroende, genom att skapa handlingsutrymme och tolkningsföreträde om frågor som rör oss som delar av samhället vinner vi en värdighet som inte enbart handlar om materiella villkor. På detta sätt är organisering en vital del av mänsklig värdighet – den värdighet som mänskliga rättigheter har som uppgift att skydda och värna om.

CEDAW

FN:s kvinnokonvention, eller CEDAW, kom till för att minska – på sikt utplåna – ojämlikheten mellan män och kvinnor. Kvinnokonventionen syftar till att stärka kvinnors möjlighet att få tillgång till sina mänskliga rättigheter, vilket de som grupp har svårare för än gruppen män. Konventionen berör områden såsom arbetsliv, lagstiftning, motverkandet av stereotypa könsroller, äktenskap, familjebildning, utbildning, hälso- och sjukvård – områden och sakfrågor som figurerar inom kvinnorörelsen/det feministiska civilsamhället i dess arbete med att uppnå ett jämlikt och rättvist samhälle. Kvinnokonventionen kan därför fungera som en grund för dessa sakområden, och civilsamhället är en grund för att driva förändring för dess realisering. Genom att inom projektet *O/organiserad feminism?* fokusera på villkor och förutsättningar för organisering gällande feminism, kvinnors rättigheter och jämställdhet – och utveckla användbara metoder för sådant arbete – handlar projektet om att stärka möjligheterna för att driva ett jämställdhets- och jämlikhetsfrämjande förändringsarbete. Projektet är på så vis ett led i att tillförsäkra människorättsprinciperna jämlikhet och likabehandling, det vill säga alla människors lika värde vars behov ska uppfyllas likvärdigt. Därutöver handlar projektet om människorättsprinciperna delaktighet och inkludering, eftersom ett stärkt feministiskt civilsamhälle innebär ökade möjligheter för människor att på lika villkor och förutsättningar delta i samhället och samhällslivet som fullvärdiga invånare. Att alla människor har möjlighet att ingå och inkluderas i sådana processer är en förutsättning för en stark och hållbar demokrati. Det politiska civilsamhället generellt är en viktig del av att tillförsäkra att människor är delaktiga i samhället och samhällsprocesser, och i att skapa rum och tillfälle för samverkan och kontakt mellan människor som stärker samhället som helhet.

Att granska, kartlägga och utarbeta metoder för att stärka villkoren och förutsättningarna för organisering och arbete inom det feministiska civilsamhället berör flertalet mänskliga rättigheter och människorättsprinciper, både direkt och indirekt. Framför allt handlar det om att skapa

förutsättningar för att hållbart kunna arbeta för att alla människors mänskliga rättigheter ska skyddas, respekteras och främjas.

Det svenska civilsamhället

Det civila samhället definieras som "en arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen" (prop. 2009/10:55)

Varannan svensk arbetar utan ekonomisk ersättning inom den ideella sektorn, eller civilsamhället. Det är en arbetsinsats som motsvarar 400 000 heltidsarbeten per år, inom allt från idrottsrörelsen till organisationer som utför socialt arbete. Det är siffror som kommer fram i en artikelserie i Svenska Dagbladet under vintern i början 2015 (SvD 16/3 2015), och det är siffror som utmanar och motbevisar de argument som ibland framställs av internationella, kanske främst amerikanska civilsamhällesforskare. I boken *Från röst till service* (1995) exemplifierar författarna Tommy Lundström och Filip Wijkström med den amerikanska forskaren Estelle James som menar att det svenska civilsamhället måste ses som litet i termer av den välfärd det producerar (ibid:7). Men som vi ser ovan bidrar halva befolkningen till civilsamhället genom sin ideella arbetskraft och även antalet medlemskap per person visar på att den svenska befolkningen inte skiljer sig i civilsamhällesengagemang från många andra jämförbara länder (ibid:8). Det som skiljer är då snarare än omfattning dess utformning. Lundström och Wijkström menar att vi kan se fyra faktorer som har central betydelse för hur just det svenska civilsamhället har utformats. Det handlar dels om betydelsen av en stark centralstat som samtidigt har en hög grad av decentralisering inom områden som social omsorg och utbildning, men också frånvaron av en stark kyrka som är oberoende av staten. Andra faktorer är den starka folkrörelsetraditionen och den svenska välfärdsmodellens särskilda karaktär (ibid:29).

Den svenska välfärdsmodellens inverkan

I många av de länder som anses ha ett större civilsamhälle än Sverige utgör sjukvården en betydande del av det civila samhället, men i Sverige förlades sjukvården inom landstingen genom 1862 års lagstiftning och var alltså redan ett faktum under 1800-talets andra hälft när den ideella sektorn växte sig stark i Sverige. Även den första svenska fattigvårdslagstiftningen 1847 förekom uppkomsten och utvecklingen av det som också kallas associationsväsendet, föreningar som grundades på den framväxande liberalismens idéer. Det svenska civilsamhället skiljer sig därmed från många andra länders genom att den svenska välfärdsmodellen burit och bär ansvaret för många av de funktioner som dessa länders civilsamhällen bär. I Sverige har det snarare varit den offentliga än den ideella sektorn som producerat välfärd (ibid:30f). Det var främst under andra halvan av 1900-talet som grunden lades för den svenska välfärdsstaten och socialförsäkringssystemet institutionaliserades tillsammans med andra sociala reformer vilket innebar en förändring för de organisationer som befann sig inom det sociala fältet. I många fall förflyttades ansvaret från organisationerna till offentlig regi, en omplacering som Lundström och Wijkström menar verkar ha gått relativt konfliktfritt till. Genom det offentliga övertagande kunde de sociala insatserna präglas av en högre grad av likvärdighet mellan de individer som behövde dessa insatser. Det innebar att omplaceringen också strävade efter att öka jämlikheten mellan medborgarna (ibid:32f). Civilsamhällets organisationer kom att fungera som ett slags innovativa föregångare för reformer i och med att de tog nya initiativ som i sin tur sedan togs över av staten och det offentliga (ibid:34). Detta är ett beteende som kan ses i ljuset av en av de principer som sägs vara vägledande inom det svenska civilsamhället, och då i synnerhet inom det sociala fältet, nämligen den om civilsamhället som *komplement men inte ersättning* till offentligt producerad service. Principen innebär att organisationer inom civilsamhället inte ska erbjuda verksamheter eller ta på sig ansvar som kommunerna har skyldighet att göra. Principen kan alltså sägas vara ett ställningstagande för välfärdsstatens skyldigheter gentemot medborgarna (ibid:39).

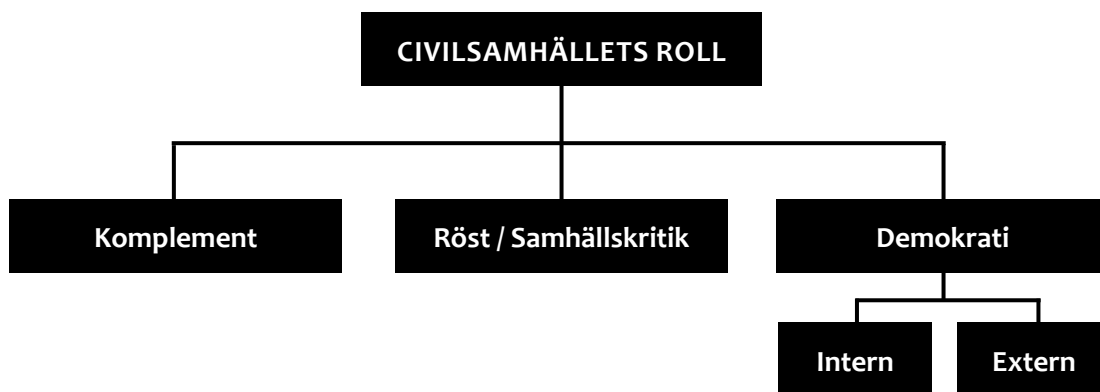

Principen bygger dock på att välfärdsstaten uppbär och utför det ansvar som den har åtagit sig att göra. Det vi kan se under senare år är att civilsamhällesorganisationer upplever välfärdsluckor som det offentliga inte kan eller inte vill täppa till där istället civilsamhället axlar detta ansvar. Frågan aktualiserar vilka typer av organisationer och verksamheter som ska ses som tillhörande det sociala fältet, och dit kan vi räkna åtminstone delar utav kvinnorörelsens och det feministiska civilsamhällets verksamhet, då inte minst kvinnojourrörelsen.

Vad vi alltså kan se är att det svenska civilsamhället har vissa karaktärsdrag och egenskaper som inte återfinns i samma utsträckning inom andra motsvarande länder, men att en sådan jämförelse också visar att dessa särdrag inte innebär ett småskaligare eller mindre aktivt civilsamhälle.

Vad ska vi med civilsamhället till?

Vad ska vi då med civilsamhället till, vad är dess roll? Varför jämför vi storleken på olika länders civilsamhälle, och vad tror vi att skillnaderna betyder och innebär? Med hjälp av Lundström och Wijkström (1995) kan vi urskilja tre olika strömningar, eller inriktningar, gällande civilsamhällets roll. En av dem kan kopplas till diskussionen ovan om det sociala fältet och principen om *komplement men inte ersättning* till offentligt producerad välfärd eftersom civilsamhället på senare år spelat en större roll gällande just serviceproduktion (1995:8). Diskussionen om denna förändring återkommer i avsnittet nedanför om *Omförhandling i civilsamhället*. En annan roll för civilsamhället är den som en samhällskritisk och mobiliserande röst för medborgarna. Civilsamhället i denna roll har en politisk agenda, bedriver opinion och påverkansarbete, med ett samhällsförändrande syfte. Inom ramen för denna roll finns också utveckling av alternativa organisations- och verksamhetsformer (ibid:44) som ifrågasätter rådande maktstrukturer och hur dessa påverkar synen på organisation och makt. Det är en roll och en uppgift som många organisationer och aktörer inom det feministiska civilsamhället ansluter sig till.

Civilitet och demokrati

Den tredje rollen är kanske den som mest kan relateras till det svenska civilsamhällets särart, nämligen den som demokratidanande och demokratiskola för medborgarna, vilket kan kopplas till den svenska folkrörelsetraditionen (Lundström och Wijkström 1995:9). Folkrörelseformen innebär ”demokratiskt uppbyggda organisationer där medlemskapet är centralt” (ibid:34), utan att det egentligen anger vilken typ av organisation det handlar om eller vilken aktivitet eller ideologi den ansluter sig till. Det finns både organisationer som bidrar till demokratifrämjande genom sina aktiviteter och sakfrågor, dit kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället kan räknas, men också organisationer som ägnar sig åt helt annan verksamhet. Men även dessa kan ses som betydande för demokratin, främst genom det sociala kitt (ibid:9) och den civilitet som den breda mobiliseringen eller aktiviteten som folkrörelsen innebär. Lundström och Wijkström refererar

här till forskaren Robert B. Putman som menar att civilitet, eller medborgaranda, är ett mått på social kapacitet knutet till individer men som formas när de interagerar med varandra i sociala aktiviteter. Genom att delta i civilsamhällets organisationer och aktiviteter, oberoende av vilken aktivitet som bedrivs, skapas en bas av tillit och ömsesidigt förtroende. Enligt denna teori om civilitet följer det sociala kapitalet med individen genom livet från den situation där det först uppstod till helt andra situationer och underlättar samarbeten mellan människor i olika lägen och situationer. Putman menar att ett samhälles civilitet är en stark indikator för både demokratisk och ekonomisk utveckling i ett samhälle (ibid:44).

Interna och externa effekter

Med bakgrund i teorin om civilitet hittar vi också ett viktigt svar på frågan om civilsamhällets roll och civilsamhällets betydelse för samhället i stort. Civilsamhället i sig har alltså en demokratifrämjande kraft, genom att det sammanför människor och bygger upp nätverk av sociala relationer. Dessa relationer kan ses som väsentliga för demokratin frikopplat från vilka aktiviteter som skapar dem. Men det kan också finnas anledning att närmare granska hur olika typer av civilsamhällesaktiviteter kan få olika effekter och inverkan på samhället – där vi kan särskilja mellan interna och externa effekter. Att civilsamhället skapar band mellan människor, där anledningen till varför de träffas (vare sig det är för att spela boule, knyppla eller bedriva politiskt påverkansarbete genom civil olydnad) är av underordnad betydelse, och att dessa band påverkar samhället genom den tillit och sociala kapital som bildas i dessa möten kan klassas som civilsamhällets interna effekter. Som exempel på detta kan vi se att många föreningar och organisationer inom exempelvis idrottsrörelsen också bidrar med sociala insatser (Svedberg et al 2010:59) och ibland också gör politiska och opinionsbildande insatser för jämlikhet, såsom projektet ”Fotboll mot rasism”. Gränsdragningen är med andra ord inte alltid glasklar.

Externt fokus

Den svenska folkrörelsen har snarast fokuserat på de externa effekterna, där organisationernas utåtriktade verksamhet och deras politiska agenda setts vara det mest väsentliga för samhällsutvecklingen (Lundström och Wijström 1995:45). Detta är också en distinktion som vi lyfter inom diskussionen ovan kring hur vi ska benämna den sfär som feminismen bedrivs på, där vi kan se att just det externa civilsamhället – det som vi valt att kalla det politiska civilsamhället – har en något annan roll än det interna civilsamhället. Rollerna särskiljer sig framför allt gällande det ansvar som bärs gällande samhällsutveckling kring frågor om jämlikhet, jämställdhet och rättvisa. Det är kanske främst inom denna externt fokuserade del av civilsamhället som det pågår processer, arbete och påverkansarbete för att främja utvecklingen mot ett land av faktisk likvärdighet och jämlikhet mellan människor, så som eftersträvas i konventioner om mänskliga rättigheter som Sverige undertecknat och ratificerat. Enligt Svedberg et al utgör den del av civilsamhället som består av kvinno-, miljö- eller fredsorganisationer enbart en liten del av dem som utför ideellt arbete, men däremot kan en se att deras påverkan av politik och opinionsbildning är stor i relation till antalet ideella arbetsinsatser (s. 59). Däremot poängterar samma författare att det är en missuppfattning att det svenska civilsamhället inte är politiskt bara för att de frågor eller aktiviteter som medborgarna samlas kring inte alltid är partipolitisk karaktär (ibid).

Att vara en röst

Ytterligare en princip som kännetecknar civilsamhället är dess röstbärande roll, en roll som ibland fruktas försvinna för att ersättas med enbart en service-roll. Rollen som röst innebär att ge röst och opinionsbilda för politiskt påverkansarbete i valda sakfrågor, ofta kopplade till det som vi ser som intresseorganisationer eller särintresse. Men det kan också ske på andra sätt, till exempel som vi sett ovan gällande idrottsföreningar som lyfter frågor om sociala klyftor som tydliggörs

i deras verksamhet. Skiljelinjen mellan att vara en röst och att vara en service är inte alltid glasklar i civilsamhället. Återigen aktualiseras här diskussionen om vilken roll civilsamhället kan och bör spela i relation till principen om *komplement men inte ersättning*, där rösten kan ses som ett komplement till det politiska arbete som sker, och som påverkar det i en jämlikhetssträvande riktning, medan servicedelen lätt kan hamna i funktionen att ersätta det som är det offentligas ansvar. Det finns en glidning dem emellan som kan vara både positiv och negativ, men utifrån de diskussioner vi haft inom ramen för vårt projekt är den viktigaste frågan den om ansvar och hur ansvaret kopplas an till resurser. Kanske kan det i vissa lägen vara relevant och viktigt att civilsamhället axlar rollen som servicegivare, men det kan inte göras under de förutsättningar och resursbegränsningar som gäller för att utföra fritids- eller hobbyintressen.

Särintresse?

Det är den del av civilsamhället som har externa effekter, det vill säga det politiska, som är hemvist för det som kallas intresseorganisering eller organisationer som företräder särintressen. Frågan är dock vad som kan och bör räknas som särintresse eller intresseorganisering när det gäller det politiska civilsamhället. Associationerna går till organisationer som företräder vissa gruppers rättigheter och intressen, i relation till övriga samhället. En skulle kunna placera feminismen och kvinnorörelsen inom denna kategori, men samtidigt är det – precis som för många andra politiska rörelser – missvisande. Som vi visar i avsnittet om vår teoretiska ingång i begreppet feminism handlar detta dels om kvinnors underordning i relation till män – som just är ett relationellt fenomen och därför berör samtliga inblandade parter – och dels om en kritisk analys av kön. Det är alltså frågeställningar och analys som berör *hela* samhället, inte en särskild grupp som utgör en minoritet bland andra. Det samma kan sägas för många andra politiska rörelser, såsom HBTQ-rörelsen, den antirasistiska rörelsen, funktionsnedsättningsrörelsen – det är frågor som berör hela samhället, samhällets uppbyggnad, fördelning av makt och privilegier där förändringar inte enbart innebär ökade rättigheter för den berörda gruppen utan en förändring av maktfördelning och attityder inom hela samhället. Att se dessa rörelser som särorganisering eller intresseorganisering kring särintressen är att utelämna förståelsen av att förtryck och frigörande från förtryck är en samhällsomdanande process i stor skala eftersom förtryck alltid involverar mer än en part och därför är relationellt. Om en part i relationen förändras, förändras även de andra parterna, och i större skala det samhälle inom vilket den förtryckande relationen existerar.

Förändring för jämlikhet

Det politiska civilsamhället innehar alltså rollen av att vara en motor och förändringskraft för samhällsförändring för att uppnå de övergripande principer om jämlikhet som Sverige som stat förbundit sig att följa. Den är en uppgift och ett ansvar som inte vilar lätt varken på de organisationer eller på de individer som är engagerade inom det, och det är något som skapar särskilda villkor och förutsättningar för denna del av civilsamhället medan andra erfarenheter och villkor kan delas med det ickepolitiska civilsamhället som främst påverkar samhället genom sina interna effekter.

Civilsamhället har alltså, oberoende av innehåll och aktiviteter, en politisk roll att spela. Samtidigt bygger civilsamhället på frivillighet, och kan ses som åtskilt från andra samhällssektorer som näringsliv, hushåll och stat. Civilsamhället ses traditionellt inte som arbete (även om civilsamhällesorganisationer kan utgöra arbetsplats för anställd personal) utan snarare som fritid. Detta trots att det inom civilsamhället utförs ett arbete som motsvarar 400 000 heltidstjänster på ett år varav en del handlar om att driva utvecklingen för att Sverige som stat ska leva upp till sina internationella åtaganden om alla människors lika värde och rättigheter – för jämlikhet och rättvisa. Om detta är något som ska ses som en fritidssysselsättning inom ramen för det vi

kan kalla för folkrörelsesverige, och var värdet ligger i att det är ett arbete som sker just genom ideellt arbete är något som nästa avsnitt, civilsamhällets ideologi, diskuterar vidare.

Civilsamhällets ideologi

Vad är det då som skiljer det arbete som utförs inom civilsamhället mot vanligt förvärvs- eller lönearbete? Den största skillnaden består i att de som utför arbetet inte får betalt för sin insats, och att det finns mycket som talar för att det är just detta som ger arbetet mening. I Svenska Dagbladets artikel *Utebliven lön är en del av finessen* nämns att det är just det ideella arbetets idealitet som ger det dess värde och att ekonomisk ersättning för samma arbete skulle innebära ett mått av korrupktion (SvD 16/3 2015). Att de flesta människor förvärvsarbetar för att försörja sig, men att några dessutom arbetar ideellt innebär att det är skillnad på arbete och arbete, och en stötesten för var civilsamhällets eventuella särart och mervärde ligger fångas av just frågan för vad denna skillnad är.

Ideologi och vision

Civilsamhället är ett av namnen på den sfär som ibland också kallas ideell eller idéburen sektor. De senare namnen kan lättare än det förra associeras till begreppet ideologi, som är en av de faktorer som kan anses ge civilsamhället sin särart. Ideologi är ett sammanhållet system av ideal som förenar det övergripande helhetsperspektivet med den konkreta handlingen och på så sätt ger mening åt det mänskliga livet (Segnestam Larsson 2009:19). Ideologin kan också inneha en kraft för förändring genom att visa på att andra lösningar eller tolkningar av samhället och världen är möjliga – där ideologin alltså också innehåller en vision. Om ideologi och vision används som grund för handling och aktivitet kan de även möjliggöra att gemenskaper uppstår utifrån den delade visionen om ett annat samhälle och en annan värld (ibid).

Vinst eller likabehandling?

Den idéburna sektorn präglas alltså i högre grad än andra sektorer av ideologi och vision – och dessa prioriteras högre än ekonomisk vinst för organisationen (Segnestam Larsson 2009:21). Vi skulle dock kunna resonera kring hur en kan se på ekonomisk vinst ur flera perspektiv än enbart för organisationen. Vinst kan handla om, som åsyftas ovan, om vinst för organisationen som sådan, vilket är oförenligt med ideella organisationers syfte. Men vi kan också se frågan om vinst ur ett individperspektiv för de personer som utför det ideella arbetet, där en del personer har större möjlighet att förlägga sin tid på arbete som inte ger ekonomisk kompensation än vad andra har. För den som drivs av ideologin i sådan utsträckning att det ideella arbetet tar tid och kraft från det eventuella lönearbetet, kan ekonomisk kompensation för arbete i civilsamhälle snarare handla om att inte gå med personlig förlust för sin insats för den valda ideologin. Sådan kompensation skulle eventuellt också kunna fungera som en utjämnande faktor mellan grupper som har olika ekonomiska förutsättningar för att kunna utföra arbete inom civilsamhället, på ett sätt som skulle gynna civilsamhället som helhet genom ökad diversitet och mångfald.

Det här en diskussion som kommer att återkomma inom rapporten, eftersom den kan ses som grundläggande gällande både civilsamhällets ansvar i relation till statens i fråga om jämlikhets- och rättvisearbete, civilsamhällets eventuella särart och mervärde grundat i ideologi samt det personliga ansvar och uppoffringar som hamnar på individnivå hos dem som engagerar sig inom det politiska civilsamhället.

Vem bekostar jämlikheten?

Rapporten *Svenskarnas engagemang är större än någonsin* visar att andelen personer som menar att deras insats i civilsamhället inte hade behövts om staten tog sitt ansvar ökar. Ansvarsfrågan

innebär att förhållandet till pengar och resurser ändras, ingen kan axla och bära ett ansvar utan resurser. Den del av civilsamhället som menar att de arbetar för att det offentliga, staten, inte uppfyller sina åtaganden om alla människors lika värde bör därför inte förväntas bedriva det arbetet utan resurser – eftersom det egentligen inte är deras ansvar utan statens. Frågan om resurser och ekonomisk kompensation sätter alltså fokus på två principer som är grundläggande för civilsamhället och synen på civilsamhället – dels principen om komplement inte ersättning som ifrågasätts när det politiska civilsamhället organiserar och aktiverar sig utifrån värdegrunden om alla människors lika värde och att detta inte efterlevs av staten, som är den aktör som bär det egentliga ansvaret, och dels principen om idealitet som något som dels innebär en värdegrund men också idealitet i form av icke betalt arbete. Problem uppstår när arbetet för jämlikhet blir just en ersättning för det arbete som inte görs av offentliga krafter, men likväl förväntas utföras utan ekonomisk kompensation på ett sätt som gör att det är personer som på individnivå uppbär ett ansvar för en jämlikhetssträvande samhällsförändring. Ett ansvar som ofta blir tidsmässigt och ekonomiskt ohållbart för individen. Även i de fall som engagemanget och arbetet anses ha ett mervärde är det principiellt problematiskt att privatpersoner betalar ett samhälles jämlikhetsutveckling ur egen ficka.

Samhällets förändring förändrar civilsamhället

Civilsamhällets roll är därmed inte helt entydig, utan kan fylla olika funktioner och spela olika roller i olika sammanhang – mycket också beroende av hur det omgivande samhället förändras och utvecklas. Vi kan se att välfärdsstatens förändringar har inneburit förändringar för civilsamhället, som i många fall – organiserat eller som individuella insatser – axlat ansvar för att fånga dem som faller genom välfärdsnätets allt större hål. Vad innebär dessa, och liknande, förändringar för civilsamhället, och hur påverkar det växelverkan mellan samhället och civilsamhället?

Omförhandling i civilsamhället

I boken *Från röst till service* menade Lundström och Wijkström 1995 att det pågick en omförhandling av relationerna mellan samhällets fyra sektorer, den statliga, den ideella, näringslivet och hushållen där det främst är relationerna mellan den offentliga och den ideella sektorn som omförhandlades (1995:10). Tretton år senare, 2008, undertecknade den svenska regeringen, Sveriges kommuner och landsting (SKL) och ett antal ideella organisationer inom det sociala området Överenskommelsen som skulle reglera förhållandet dem emellan så att samtliga parter kunde fortsätta verka enligt principen *komplement men inte ersättning*. Främst handlar det om civilsamhällets roll som servicegivare och som producent av välfärdstjänster, något som civilsamhället länge varit verksam inom, men som också ses som det offentligas ansvar. Vi kan också se att det handlar om flera olika, mindre processer som tillsammans skapar en omvandling och större förändring för civilsamhället, dess roll och verksamhet. Det är något som tas upp och diskuteras av Wijkström med flera i boken *Civilsamhället i samhällskontraktet* från 2012. Exempel på samhälleliga förändringar som spelar roll menar Wijkström i bokens inledande kapitel är att Svenska kyrkan inte längre är en statskyrka, att vinst tillåts inom välfärden och att Sverige är en del av EU är omförhandlingar i samhällskontraktet generellt som skett de senaste 20 åren och som också påverkar förhållandet mellan samhällets fyra sektorer (Wijkström 2012a:8). Konsekvenserna av dessa förändringar för den enskilde handlar om ekonomi, rörlighet, mänskliga rättigheter och vilka underliggande principer som styr vård, omsorg och skola (ibid:8-9).

Medlemskap och medborgarskap

Förståelsen av samhällskontraktet när det gäller civilsamhället har länge varit fokuserat på folkrörelsemodellen med demokratiska organisationer där medlemskapet är av yttersta vikt (Wijkström 2012a:11). Medlemskapet är viktigt dels eftersom det förser organisationer med deras

huvudsakliga resurser – ekonomi i form av medlemsavgifter och tid som används för arbetskraft. Därutöver menar Wijkström att folkrörelsetraditionen, både dess interna och externa funktion, haft en betydande påverkan för det svenska medborgarskapet. Det innebär att om vi nu omförhandlar folkrörelsens position omförhandlar vi också medborgarskapet och samhällsinvånarens position och roll (ibid:12). Wijkström poängterar folkrörelsens roll som röstbärare, som möjliggjorts både genom sin legitimitet av medlemskap och sina medlemsantal – organisationer har haft möjlighet att visa att de talar för många – och genom ett oberoende och en frihet från staten som inneburit att folkrörelsen kunnat ställa krav på politisk utveckling (ibid:14). Som vi kommer att se är detta frågor som aktualiseras inom vårt projekt, där vi ser att när medlemskapsprincipen faller så påverkar detta organisationernas ekonomiska bas, men också deras förmåga att utföra det arbete som behövs för att vara en pådrivande röst och kravställare.

Ersättning istället för bidrag

Förändringar som skett innebär att många organisationer oftare befinner sig i en position där deras arbete och aktiviteter efterfrågas av det offentliga i en roll som mot ersättning övertar det ansvar som vilar på det offentliga, något som har förändrat den ekonomiska relationen från bidrag till ersättning (Wijkström 2012:14). Wijkström summerar denna förändring som att civilsamhällets organisationer går från att vara idémotor för förändring till att vara utförare av samhällsservice (ibid:15).

Individualismen

En annan förändring är den som kan betecknas som den nya organisationsmänniskan. Johan von Essen menar i SvD:s artikel *Utebliven lön är en del av fitnessen* (SvD 19/3 2015) att individualismen inte nödvändigtvis måste vara något negativt för den kollektiva handling som organisering innebär. Ett civilsamhällesengagemang kan ge utlopp för individuella behov och önskningar inom ramen för det kollektiva, och kan dessutom bidra till att individen positionerar sig med hjälp av sitt civilsamhällesengagemang. Förändringen innebär dock inte bara en ny organisationsmänniska utan också nya organisationsstrukturer och former för kollektiv handling.

Behövs medlemmar?

I kapitlet *De medlemslösa organisationernas tidevarv* i boken *Civilsamhället i samhällskontraktet* (2012) skriver Papakostas om hur medlemskapet omförhandlats under senare år, och att medlemmar inte spelar samma roll i dagens civilsamhälle som de tidigare gjort. Det finns exempel på hur organisationer frikopplat medlemmarnas resurser – pengar och tid – från medlemmarna och införskaffar dessa på annat sätt eller agerar utifrån egna resurser. Medlemskap i enlighet med folkrörelsetraditionen är något som tar tid, medlemsrekrytering och medlemsvård är något som i sig kräver resurser för att genomföras (ibid:47). När den aktiva och engagerade medlemmen byts ut mot en stödmedlem innebär detta dels att medlemmen bli utbytbar och enbart en resurs genom sin medlemsavgift eller ekonomiska bidrag, men det innebär också de interna demokratiska strukturerna och funktionerna urvattnas när organisationen inte längre blir ett forum för gemenskap, samhörighet och engagemang, som i klassiska folkrörelseengagemang. Därmed tappar den medlemslösa organisationen sin funktion som demokratiskolande och att ge sina medlemmar erfarenhet av att genom demokratiska processer lösa konflikter och fördela makt och befogenheter (ibid).

Professionalisering

Parallellt med tendensen kring medlemsfrånfall och med det en minskad grad av demokratidande kan vi se en ökad grad av professionalisering inom civilsamhället. I rapporten *Svenskarnas engagemang är större än någonsin* (2010) tar Svedberg et al upp att arbetet inom civilsamhällets organisationer i ökande grad motsvarar krav och ledningsinsatser som finns inom förvärvsar-

beten. Denna tendens är störst bland organisationer som har en eller flera anställda, där de anställdas villkor och förutsättningar påverkar det ideella arbetet att ta samma riktning (2010:40). Professionaliseringen riskerar att därutöver skapa ett mönster av styrning ovanifrån, istället för underifrån som är mer förenligt med folkrörelsetraditionen.

Fyra förändringsförlopp

Papakostas pekar på fyra förändringsförlopp som under senare år påverkat relationen mellan organisation och medlem. Det handlar om kommunikationsmöjligheternas utveckling, organisationers resursmobiliseringsmönster, utbildningsexplosionen i samhället och personifiering och individualisering i rörelsernas aktörskap (Papakostas 2012:42f). Papakostas menar att dagens kommunikation bidrar till att det går att skapa snabba aktioner på nätet, och att genom sociala medier nå ut och samla människor till fysiska protester eller kampanjer. Samma kommunikation kan användas för att minska avstånden mellan ”ledare och ledda” på ett sätt som inte tidigare varit möjligt.

Resursmobiliseringsmönster

Resursmobiliseringsmönstren har ändrats från att vara beroende av medlemmar som social bas till att vara frigjorda från de samma och organisationerna är därför inte i alla lägen lika beroende av sina medlemmar som tidigare (ibid:42), förutom möjligtvis funktionen som röstbärande eftersom medlemskapet innebär en legitimitet i vilkas röster en företrädare. Det har funnits tendenser till att analysera detta som att engagemang och medlemskap i allt högre grad separeras från varandra och att ett medlemskap kan innebära att enbart betala in pengar till en organisation utan att göra någon ideell insats i den samma, och samtidigt arbeta ideellt i en annan organisations regi utan att vara medlem. Svedberg et al menar dock att detta var en utveckling som sågs tydligast i början av 2000-talet, men att det inte finns anledning att hålla kvar vid denna analys eftersom siffrorna förändrats på ett sätt som åter kopplar samman medlemskap och ideella insatser inom en och samma organisation. Snarare menar dessa författare att det svenska civilsamhället kan ses som förhållandevis stabilt i intensitet gällande hur aktivism och medlemskap hänger ihop och i hur stor del av befolkningen som regelbundet gör ideella insatser inom civilsamhället (Svedberg et al 2010:15).

Utbildningsexplosion och personifiering

Utbildningsexplosionen, menar Papakostas, får konsekvenser på så vis att den akademiska utbildningens teoretiska tankemönster får ett större inflytande på organisationernas referensramar och verksamhet på ett sätt som också överför den akademiska fragmenteringen till civilsamhällets organisationer (Papakostas 2012:42f). Det fjärde förändringsförloppet som Papakostas pekar på är det om personifiering och individualisering av aktörskap, något som syns både som att organisationer förknippas med och företräds av enskilda personer i dess ledarposition, och i att människor i högre grad själva vill kunna välja var och hur de ska engagera sig och i vilka frågor (ibid:43). Medan det finns röster som menar att individualiseringen i samhället inte nödvändigtvis behöver få negativa effekter på civilsamhället kan individualiseringen dock få den konsekvens att individer hävdar sin rätt att välja sakfråga och engagemang utan att anpassa sig efter organisationers övergripande agenda (ibid:50) på ett sätt som även det riskerar att fragmentera civilsamhället. Om alla individer ska särskilja sig från varandra utan att acceptera kompromisser finns få förutsättningar för att skapa kollektiv handling och aktion.

Konsument eller producent av politik

Medlemmens eventuella frånfall från organisationer och organisationers demokratiska processer får också konsekvenser för produktionen av politik, där medlemmarna inte längre är akti-

va i görandet av politik – att hantera motsättningar mellan och rangordna politiska och sociala frågor. När detta är något som hanteras av eliter inom organisationer förvandlas medborgaren till en konsument av politik snarare än en producent (Papakostas 2012:51) vilket i sin tur påverkar demokratin i samhället i stort.

Välgörenhet och kommersialisering

Samtidigt som antalet medlemmar tenderar att sjunka byter också många organisationer språk och benämner det som tidigare kallades medlemmar för supportrar, stödare, volontärer och liknande (Einarsson och Hvenmark 2012:75). I relation till detta menar Wijkström (2012b) att två parallella processer är i skeende, som är åtskilda men som kan vara svåra att särskilja från varandra. Det ena är en rörelse mot frivillighet och filantropi som står i kontrast med folkrörelse-traditionen, och det andra är en rörelse mot kommersialisering och affärsmässighet (Wijkström 2012b:111). Marknads- och näringslivsspråket anammats av organisationer som i allt högre grad behöver marknadsföra sig, öka medlemsnytta eller stärka varumärket (ibid s.114). Vad detta också innebär är att det blir tydligt att många organisationer också, i enlighet med näringslivets logik, konkurrerar med varandra. Detta är en utveckling som går på tvärs mot den idealitet som sägs särskilja den ideella sektorn och det går att ifrågasätta vilka värden som går förlorade när marknadslogiken förs in och blir dominerande. Wijkström menar att inom den traditionella folk-rörelsemodellen var det den rättvisa processen och demokratin som prioriterades, medan inom den nyare modellen av civilsamhällesorganisation är det snarare effektivitet och slutresultat som premieras. Wijkström menar att vi har gått från organisationer som är ”hälften rörelse, hälften stat” till att istället vara ”hälften välgörenhet, hälften näringsliv” (ibid 116). Att näringsliv och näringslivets logik får allt större betydelse och legitimitet även inom civilsamhället förklaras med att företagen har blivit en allt större maktfaktor i samhället, och för att när medlemsintäkter minskar och offentliga medel inte räcker till bidrag/finansiering är företag en tänkbar finansör, med konsekvensen att språkbruk och tankemönster anpassas därefter (Wijkström 2012a:21).

Det feministiska civilsamhällets speciella förutsättningar

Efter denna skissartade överblick av civilsamhället och pågående förändringsprocesser är det för projektet och rapporten högst relevant att fråga sig var det feministiska civilsamhället passar in. Det finns faktorer som särskiljer det feministiska civilsamhället, men också faktorer som är gemensamma med många andra rörelser och grupper av det politiska, jämlikhetssträvande civilsamhället. Frågan om ansvar och särintresse är en sådan gemensam faktor – vilket ansvar för jämlikhetsarbete ska det feministiska civilsamhället och andra jämlikhetsrörelser bära, och representerar de särintressen när deras mål och vision omfattar samtliga maktrelationer och därmed hela samhället? I statens offentliga utredning från 2004 framkommer att civilsamhället i mindre utsträckning än andra delar av samhällslivet har analyserats ur ett genusperspektiv (SOU 2004:232). Kanske har detta ändrats något på de elva år som gått sedan utredningen, men vi ser att det kan finnas behov av att särskilt belysa de speciella förutsättningar som råder i det feministiska civilsamhället.

Feminism handlar om hela samhället

Maud Eduards beskriver i boken *Förbjuden handling* (2002) att när kvinnor organiserar sig i egenskap av kvinnor, i synnerhet inom partipolitiken, uppfattas detta ofta som en typ av särorganisering och därför också som något hotfullt. Medan vi föredrar att använda feministisk organisering hellre än kvinnoorganisering kan vi se att det finns liknande mönster att feministisk organisering och feministiska frågor ses som ett särintresse som enbart en liten grupp i samhället har något intresse av. Det är en syn och attityd som vi motsätter oss, och menar snarare att feministisk organisering har att göra med själva grunden för vår demokrati och våra mänskliga

rättigheter. Detta handlar dels om frågan om kön och hur olika kön värderas olika, men det handlar också om att samhällets uppdelning utifrån kön – könen isärhållande (Hirdman 2003) – får sådana konsekvenser för samtliga samhällsområden att det blir omöjligt att dra gränsen för var feministiska frågor slutar och andra frågor börjar. Feminism kan därför användas för en analys av *hela* samhället och *alla* samhällsfrågor, just eftersom samhället lägger så stor vikt vid människors kön och könstillhörighet. Kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället kan därför inte ses som ett särintresse, utan en samhällsövergripande fråga som har potential att ifrågasätta själva basen som samhället vilar på. Det är en viktig ingång i vårt arbete med projektet och synen på feminismens roll inom det generella civilsamhället.

Feminismens många roller

Detta innebär att feminismens position inom principerna ”komplement men inte ersättning” och ”röst snarare än service” kan ses som flytande eller som att feminismen står med en fot i varje position i bägge principerna. Feminismen är i många fall en röst, men i en del fall också service – vilket kanske är tydligast i frågan om kvinnojourerna, där kvinnojourerna i många fall är båda (Enander et al 2013). Medan en kan se det feministiska civilsamhället som ett komplement till det arbete som görs av det offentliga gällande jämställdhet, kan en också se att det feministiska civilsamhället tar ett ansvar för att driva jämställdhetsutvecklingen på ett sätt som gör att den tangerar rollen som ersättare. När det gäller att principen *komplement men inte ersättning* som främst gäller sociala tjänster/insatser kan vi också se att feminismen ofta har denna karaktär, bland annat när det gäller insatserna på kvinnojourerna. Vi kan fråga oss om inte det politiska civilsamhället generellt, och det feministiska civilsamhället i sitt obetalda arbete utför sådant arbete som samhället inte anser sig ha råd med (SOU 2004:232). Feminismen befinner sig alltså med ett finger i varje gryta, på ett sätt som inte skiljer sig avsevärt från många andra jämlikhetsrörelser. Det är denna position som också gör att det kan bli svårt att manövrera och ifrågasätta vilket arbete som tillhör vilken roll – vilket ansvar som kan axlas inom vilka positioner och vilka resurser som kan begäras, förväntas och skapas i relation till vilken position och ingång.

Vinst och idealitet

Även gällande principen om vinst, eller snarare icke-vinst och idealitet, finns beröringspunkter mellan feminismen och andra jämlikhetsrörelser. Medan det är viktigt att komma ihåg att inte alla kvinnor är feminister och alla feminister inte kvinnor så är vår erfarenhet, både inom projektet och som aktiva feminister i övrigt, att majoriteten feminister är kvinnor, såväl cis som trans. Medan vi inte – vad vi vet – kan påvisa att feminister har lägre lön än andra, så finns det desto tydligare siffror som visar att kvinnor lönediskrimineras och även utsätts för annan typ av diskriminering och negativ särbehandling på arbetsmarknaden som medför att kvinnors ekonomiska villkor är sämre än mäns. Detta är något som kvinnor delar med aktörer inom flera andra jämlikhetsrörelser, som också diskrimineras på arbetsmarknaden på ett sätt som medför att dessa grupper har lägre ekonomisk standard än andra. Det ska dock poängteras att även personer inom de andra jämlikhetsrörelserna har kön, varav en del kan förväntas vara kvinnor och på så vis riskera att utsättas för dubbel eller multipel diskriminering.

Mindre tid, mindre pengar – mer jobb

Med olika typer av förtryck kan det också komma extra arbetsbördor. Statens offentliga utredning *Kvinnors organisering* från 2004 tar upp exemplet att kvinnor som är mödrar till barn som utsätts för rasism lägger tid och energi på att skapa strategier för att bemöta och hantera denna rasism (SOU 2004:207), vilket kan definieras som en typ av omsorgsarbete. Kvinnor som grupp utför betydligt mycket mer obetalt arbete – hushållsarbete och omsorgsarbete – än vad män gör, och graden och typen av omsorgsarbete är beroende av vilka olika förutsättningar kvinnan

i fråga har. Sammantaget innebär det att kvinnor som grupp får mindre betalt för sitt avlönade arbete och dessutom utför mer obetalt arbete – de har alltså mindre pengar och mindre tid än vad män generellt sett har. Civilsamhället, liksom samhället i övrigt, genomsyras av ojämlika maktrelationer mellan könen (SOU 2004:223). Tillsammans med att feminismen som rörelse strävar efter att upphäva denna strukturella underordning, vilket bland många andra frågor handlar om lika lön och jämn fördelning av det obetalda arbetet, skapar detta ett särskilt förhållande till frågan om ickevinst och idealitet. Civilsamhällets idealitet kan alltså innebära en svårighet för kvinnor som grupp på ett sätt som den inte nödvändigtvis gör för män som grupp.

Ojämsällldhetens roll för jämsällldhetsarbetet

Feminismen axlar i många lägen ansvar för arbetet om jämsällldhet, som är det offentliga ansvar, på ett sätt som delvis kan ses som en ersättning snarare än ett komplement till det offentliga och axlar rollen som utförare parallellt med rollen som röst, men gör detta utan att ersättas för det i den omfattning som motsvarar arbetet som bedrivs. Istället vilar ansvaret på en grupp vars ekonomiska och tidsmässiga resurser är mindre och kraftigt begränsade på grund av den ojämmsällldhet som dess verksamhet åsyftar att upphäva. Det innebär en paradox som visat sig genomgående i det arbete vi gjort inom ramen för projektet, och något som flertalet diskussioner och samtal uttalat och outtalat refererat till. Ofta har paradoxen legat under ytan, men kommit till uttryck i frustration och stundtals uppgivenhet för sakernas tillstånd i projektets möten och diskussioner.

Ojämlika förutsättningar för engagemang

I relation till civilsamhällets beredskap när välfärden sviker är det också värt att notera att när välfärden nedmonteras är det ofta arbeten i offentlig regi som drabbas, vilka ofta är kvinnoyrken. Detta medför att kvinnor drabbas av nedskärningar genom att deras försörjning blir otrygg, men också för att det generellt sett är kvinnor som tar över ansvaret för att ge den service som det offentliga tidigare gett. Nedskärningar i det offentliga drabbar alltså ofta kvinnor dubbelt på grund av den segregerade arbetsmarknaden och på grund av samhällets könsroller och tilldelat ansvar utifrån kön. Att vara delaktig i civilsamhällesengagemang kan i sådant läge naturligtvis medföra positiva konsekvenser, men det är orimligt att tro att det råder jämlika förutsättningar att delta i civilsamhället under dessa omständigheter. Även Svedberg et al visar i sin rapport (2010) att män i högre grad än kvinnor arbetar ideellt, men att detta också är något som kan kopplas till ansvar för familj och hushåll. Samma rapport visar att kvinnor i högre grad än män menar att det ideella arbetet är viktigt eftersom de på så sätt kan ge uttryck för sina uppfattningar och påverka samhället. Utredningen om kvinnors organisering visar också att män i större utsträckning har möjlighet att stärka sina positioner och politiska resurser genom sitt civilsamhällesengagemang, medan kvinnors engagemang oftast inte innebär inflytande på motsvarande sätt (SOU 2004:223).

Gruppen kvinnors specifika relation till civilsamhället och ideellt arbete är något som innebär en extra påfrestning utöver de som är generella för organisationer i hela civilsamhället, såsom arbetet med medlemsvärning och medlemsvård, organisationsadministration, marknadsföring och synlighet och så vidare.

Kvinnor som EN grupp

Något annat som särskiljer feminismen och kvinnoörelsen är att dess frågor som mest rör hela samhället och hela befolkningen, och som minst hälften av befolkningen. Därför är det som vi visat ovan missvisande att tala om kvinnoorganisering och feminism som ett särintresse. Det handlar alltså inte om rättigheter för en minoritetsgrupp. Det faktum att gruppen kvinnor

utgör ungefär hälften av befolkningen sätter fingret på det orimliga i att betrakta kvinnor som en grupp. Enander et al (2013) visar på detta i sin berättelse om skapandet av SKR (Sveriges Kvinno- och Tjejjourers Riksförbund) där strategier utarbetades för att inte ge legitimitet åt kritiken om att kvinnor inte kan hålla sams. Att hälften av befolkningen skulle hålla sams och ha samma åsikter i alla frågor är givetvis absurt, men det exemplifierar synen på kvinnor som just en grupp med särintresse. Att det finns en yttre förväntan om att kvinnor generellt, och personer engagerade inom kvinnorörelsen och feminismen specifikt, ska hålla sams och vara överens skapar ett specifikt klimat för konfliktstrategier och möjligheter till utvecklande av meningsskiljaktigheter, något som vi kommer att ta upp vidare under nästa avsnitt – varför feministisk organisering?

Risker och säkerhet

Feminister är inget undantag från de risker som kan komma av ett starkt politiskt engagemang i form av hat och hot. Det är något som kan drabba politiskt aktiva och offentliga personer inom de flesta politiska rörelser, men det finns tydliga mönster av att detta är en betydande risk för dem som är aktiva inom feminismen där vi kan se att feminister blir attackerade som feminister, men också att kvinnor blir attackerade som kvinnor. Dels drabbas många som uttalar sig feministiskt av antifeministiskt hat, men även kvinnor som befinner sig i offentligheten riskerar att utsättas av hot och hat i egenskap av kvinnor utan att ha någon koppling till feminism eller kvinnoorganiserad verksamhet. Det är därför inte oproblemiskt att engagera sig i politiska frågor såsom feminism, vare sig som feminist eller som kvinna. Problem med hat, hot och attacker är något som vi associerar till totalitära stater där journalister och opinionsbildare hotas när deras verksamhet inte sanktioneras av de styrande, men inget som vi vanligtvis associerar med Sverige och det svenska civillsamhället. Likväl är detta hat och hot mot feminister och kvinnor ett allvarligt hot mot demokratin och något som det feministiska civillsamhället tvingas förhålla sig till.

Under detta projekts gång har (helt oberoende av projektet) kvinnojouren Netpeace bildats, som syftar till att hjälpa kvinnor som utsätts för näthat. Detta är ett välbehövligt initiativ, men sätter också ljuset på principen om *komplement men inte ersättning* eftersom bildandet kan ses som en reaktion på att det offentliga inte förmår ta sig an ansvaret för de hot- och hatbrott som begås mot feminister och kvinnor. När det offentliga sviker axlar civillsamhället ansvaret eftersom alternativet är passivitet och fortsatta kränkningar – vilket är oacceptabelt.

Medan kvinnorörelsen och det feministiska civillsamhället står inför de problem och utmaningar som även det övriga civillsamhället möter finns det dessutom ett antal särskilda utmaningar och problem som drabbar kvinnorörelsen och det feministiska civillsamhället just i egenskap av kvinnor och/eller feminister. Dessa särskilda egenskaper är i sig ett resultat av den ojämsstäldhet som genomsyrar samhället och som dessa rörelser vill förändra.

2. O/organiserad feminism?

De hinder och utmaningar som identifierats i diskussioner och samtal under projektåret med *O/organiserad feminism*? kan i de allra flesta fall relateras till de teoretiska frågeställningarna och principerna som presenteras ovan. Hindren kan sättas i relation till principerna om *komplement men inte ersättning*, om civilsamhället som *röst hellre än service* och principen om idealitet, och kan förstås utifrån att det finns uttalat medvetande om dessa principer hos de engagerade. Samtidigt blir det i och med engagemanget uppenbart att principerna inte alltid stämmer med verkligheten, och inte heller går att implementera i det praktiska engagemanget. Den mest genomgående och betydande konfliktlinjen finns i frågan om civilsamhällets ansvar i relation till dess resurser.

Nedan följer en redogörelse för de hinder, problem och utmaningar vi identifierat under projektet i samarbete med aktörer som är aktiva inom Malmös feministiska civilsamhälle. Tillsammans har vi också arbetat fram en rad förslag och metoder som kan fungera som lösningar eller åtgärder. Om dessa kan du läsa i det tillhörande metodkittet.

Varför feministisk organisering?

Oorganiserad eller organiserad feminism? frågar vi oss i projektets namn. Underförstått vill vi med namnet säga att ett organiserat feministiskt civilsamhälle är bättre än ett oorganiserat. Men var ligger styrkan med organisering? Enligt Maud Eduards, professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet och författare till boken *Förbjuden handling – Om kvinnors organisering och feministisk teori* (2002), kan organisering sägas vara ett instrument eller ett medel för att nå konkreta mål. Genom att göra gemensam sak och kollektiv handling kan förslag på förändringar, utformade som krav om åtgärder eller reformer, presenteras och drivas. Organiseringen kan också innebära möjlighet att skapa utrymme för nya sakfrågor på den politiska dagordningen, sakfrågor som tidigare kanske inte setts som politik eller erkänts politisk relevans.

Kvinnor och sakfrågor som betraktas som kvinnofrågor var länge utestängda ur politiken. I och med att den patriarkala samhällsordningen fortfarande ger mindre utrymme och lägre prioritering åt frågor som betraktas tillhöra den kvinnliga, privata eller mjuka sfären kan kvinnors organisering kring strukturella könsrättvisor också ses som en motståndshandling och inneha en frigörande potential. Genom att ta plats i den offentliga sfären där kvinnor länge förnekats tillträde, tar kvinnor sin rätt till politisk gemenskap och organiseringen blir ett rum där kvinnor kan definiera sina behov och intressen och skapa sitt eget maktutrymme. Eduards benämner det som att kvinnor i och med detta gör sig själva till politiska subjekt och genom organisering vidgar sitt demokratiska handlingsutrymme. Även om Eduards genomgående använder *kvinnor* så menar vi att det är ett relevant resonemang för att visa på vikten även av det vi benämner som feministisk organisering. Att i sammanhanget se vikten av att just kvinnor organiserar sig för att skapa större maktutrymme och politisk gemenskap handlar om det historiska perspektivet att kvinnor tidigare inte tillåts göra just detta. Att organisera sig feministiskt kan handla både om att organisera sig kring den strukturella underordningen av gruppen kvinnor, men också att organisera sig kring strukturella orättvisor kopplade till föreställningar om kön och könstillhörigheter oberoende av kön hos den som organiserar sig. Den viktigaste poängen vi tar med oss från Eduards är dock trots allt att genom gemensamt handlande – mellan kvinnor eller mellan feminister – genereras makt, demokrati och handlingsutrymme. Och det är därför vi föredrar en organiserad framför en oorganiserad feminism!

Organisering som demokrati

Organisering är av flera skäl även viktigt ur en demokratisk synvinkel. Dels kan organiseringen i sig ses som en demokratifrämjande aktivitet, det vill säga att de som gör gemensam sak av nå-

got i denna gemenskap måste finna vägar, regler och kompromisser som gör att gemenskapen fungerar. Det finns inom många organisationer i civilsamhället en ambition om att organisationen i sig ska vara demokratiskt uppbyggd och praktisera sin verksamhet demokratiskt. Att vara en del av civilsamhället kan därför också vara ett sätt att lära sig hur demokrati görs i praktiken, och inom folkrörelserna har detta traditionellt ansetts vara ett sätt att skola medlemmar i demokrati inom den mindre organisationen för att därmed också vara en god medborgare i den stora organisationen – staten. Som vi kommer att se i avsnittet om projektets erfarenheter – *Förhindrad feminism?* – finns det dock betydande problem gällande implementeringen av denna ambition. Men organisering är också demokratiskt viktigt eftersom det visar att demokrati handlar om mer än att enbart vara konsument och mottagare av välfärd. Eduards poängterar att en demokrati behöver aktiva invånare, som ges och tar möjligheten att själva påverka sina villkor och vara aktiva och närvarande i demokratin, både som individer och som kollektiv.

Feminismen är flera feminismer

Inom den feministiska mångfalden finns en enighet om att förändringar behövs för att upphäva orättvisor som är kopplade till kön. Men därutöver går åsikterna och analyserna isär kring vad orättvisorna består i och hur de bör lösas. Det är en situation som känns igen från feminismens och kvinnorörelsens historia. Som vi berörde ovan så betraktas ofta kvinnor och feminister som en enhetlig grupp (Florin et al 1999:7) och när konflikter inom denna grupp blir synliga hörs inte sällan hånfulla kommentarer om att det är typiskt kvinnor att inte kunna hålla sams. Att kvinnor och feminister kritiserar varandra tas som intäkt för att det strukturella förtrycket mellan gruppen män och gruppen kvinnor inte existerar. Denna typ av respons trivialiserar och osynliggör de konflikter som finns inom feminismen och kvinnorörelsen, konflikter som ofta är allt annat än triviala (ibid:9). Risken är också att kritiken får som konsekvens att rörelserna känner ett starkt tryck på att skapa en illusion av gemenskap och enhetlighet, vilket både osynliggör det viktiga arbete som görs och hindrar konstruktiv utveckling. Dessa konflikter bör istället ses som avgörande för att de feministiska teorierna och arbetet ska fortsätta utvecklas. Florin et al menar i boken *Kvinnor mot kvinnor* att ”några av de principiellt intressantaste konflikterna kvinnor emellan har utspelat sig inom kvinnorörelsen, det vill säga organiserade feminister emellan” (s. 12). Det är konflikter som handlat om övergripande frågor såsom kvinnans natur, samhällsuppgifter och feministiska strategier men också om sakfrågor som offentlig barnomsorg, nattarbete och moderskapspenning (ibid). En konfliktlinje kan vara just den om vad kvinnor och/eller feminister faktiskt – om något – har gemensamt. I kvinnokampen i början av förra seklet var frågor om moderskap ofta aktuella, men sedan dess har kunskapen utvecklats till att inbegripa att kvinnlighet inte kan likställas med moderskap eftersom inte alla kvinnor kan eller vill få barn, och att inte heller alla kvinnor har en livmoder. Inte heller upplevelsen av patriarkalt förtryck ser lika ut för alla, utan detta uttrycks och gestaltas olika beroende på en rad andra makthierarkier i samhället, varför det inom feminismen på senare år allt starkare förordats en intersektionell feministisk analys.

Konstruktiva konflikter

Vare sig en anser att konflikter inom feminismen är positivt eller negativt är inomfeministiska konflikter något som de flesta som är engagerade i det feministiska civilsamhället tvingas förhålla sig till. Boken *Att följa med samtiden* (2013) visar på ett exempel av hur den grupp kvinnor som bildade SKR (Sveriges Kvinno- och Tjejjourers Riksförbund) aktivt förhöll sig till myten om feministers enighet och faran i att ge utrymme för uppkomst till kritiken av att ”kvinnor inte kan hålla sams”. Bildandet av SKR tycks enligt boken ha handlat mindre om att grupper var osams än om att olika grupper – SKR i förhållande till ROKS (Riksorganisationen för Kvinno- och Tjejjourer i Sverige) – hade olika syn på hur problemet med mäns våld mot kvinnor skulle lösas och därför ville ha möjlighet att arbeta med olika metoder och tillvägagångssätt. Precis som andra problem

i samhället kan ha olika lösningar beroende på hur en förstår problemets orsak, kan problem som bemöts inom feminismen lösas på olika sätt. Hanterat konstruktivt kan detta berika det feministiska arbetet.

Florin et al poängterar också att olikheter och konflikter, vilka dessa än må vara, mellan kvinnor och feminister måste ses i ljuset av att dessa grupper alltid agerat i samhällen präglade av större eller mindre manlig dominans och utgjort en juridiskt och socialt underordnad grupp (ibid:11).

Organisering för bättre villkor för feminism

I organiserings demokratifrämjande ambition bör det inte finnas någon strävan efter konsensus eller enighet, eftersom risken är att konsensus endast kan uppnås om stora grupper utesluts. När vi inom ramen för projektet vill stärka den feministiska organisationen innebär inte heller att vi vill likrikta det feministiska arbete som bedrivs inom kvinnorörelsen/det feministiska civilsamhället, utan om att skapa strukturer för att organisationer – i deras valfria former och ändamål – ska kunna bedriva sitt feministiska arbete under så bra förutsättningar och villkor som möjligt. Genom att skapa gynnsamma och hållbara strukturer för organisationer stärks organisationen och har större möjligheter att uppnå sina mål i sin jämlikhetssträvan.

Förhindrad feminism?

Kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället är en del av det politiska civilsamhället som driver frågor som berör hela befolkningen. Det handlar om rättigheter och möjligheter i våra faktiska liv men också om tankar, idéer och resonemang kring vilken roll kön och genus ska få spela och hur dessa kan omformuleras. Som aktiv inom feminismen och/eller kvinnorörelsen i Malmö är det inte svårt att hitta organisationer och personer som är engagerade och aktiva för att förändra samhället till ett mer jämställt och rättvist samhälle. Det finns en enorm kapacitet, vilja och initiativförmåga bland feminister och i ett historiskt perspektiv kan vi se att stora förändringar har skett i samhället tack vare feminismen och kvinnorörelsen. Ändå upplevs utvecklingen ofta som trög, och många av de idéer och initiativ som väcks realiseras aldrig trots att de skulle behövas för att påskynda utvecklingen och bidra till ett jämlikt samhälle. Engagemanget och aktivismen möter motstånd. Det är detta motstånd vi fokuserat på när vi kartlagt hinder inom det feministiska civilsamhället – vilket motstånd möter vi, hur ser det ut, och vad bygger motståndet för hinder?

Yttre och inre hinder

Ett av de större hinder som legat utanför projektets undersökningsområde är det motstånd som uttrycks av det omgivande samhället. Motståndet syns i retoriken om att Sverige redan är ett jämställt land, att feminismen gått för långt, i det hat och hot som möter många kvinnor, och då i synnerhet feminister, i offentligheten och i ifrågasättandet av rättigheter som kvinnor kämpat till sig under de senaste seklen. Det är ett motstånd som många av de medverkande i projektet påtalat och något som en som aktiv feminist ständigt måste förhålla sig till – vilket vi också tar upp i stycket ovan kring de speciella omständigheterna i det feministiska civilsamhället. Det är ett motstånd som präglar engagemanget på många sätt, men är trots inte det fokus som vi primärt valt inom projektet *O/organiserad feminism?* Istället har vi valt att lägga fokus på motstånd och hinder inom kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället, såväl praktiska som ideologiska. Det är hinder som kan gestalta sig både som allt från mindre vägbulor och farthinder till milshöga murar som tycks omöjliga att överkomma. Det är hinder, utmaningar och motstånd som dyker upp i det löpande arbetet och som påverkar de engagerade som individer och det feministiska civilsamhället som helhet. Kartläggningen visar att de mest betydande hindren är av strukturell karaktär och behöver bemötas strukturellt. I de frågorna ser vi att vårt metodkit inte kommer att komma till större nytta. Däremot ser vi att den kartläggning vi gjort kan ligga till grund för

ett fortsatt arbete för att bedriva ett större påverkansarbete kring de strukturella villkoren och förutsättningarna för det feministiska civilsamhället.

Ansvar och valfrihet?

En fördjupning kring de olika hindren följer nedan. Flera av dem berör som sagt de mer principiella och teoretiska frågeställningarna kring civilsamhällets ansvar och roll, men berör också individers ansvar och möjlighet att välja sitt samhällsengagemang utifrån den position en befinner sig. Den som upplever att ens värdighet och möjlighet till frihet och rättvisa är kopplat till det civilsamhälleliga engagemanget ser inte alltid detta engagemang som ett val som en kan välja till eller välja bort efter behag. Det politiska civilsamhället handlar om kampen för rätten till ett värdigt liv, och att den kampen till viss del tvingas bedrivas under ovärdiga former och omständigheter är ett strukturellt problem som drabbar redan utsatta individer.

Att be om andras tid

Vårt projekt har byggt på att andra engagerade feminister har haft möjlighet att delta i projektet och delat med sig av sina erfarenheter och tankar kring lokal feministisk organisering. Utan detta deltagande hade projektet mist mycket av sin relevans. Vi har erfarit att det är många projekt och aktiviteter som bedrivs på detta sätt, och det är bra. Det bidrar till att vi möts, kan diskutera, skapa samverkan och allianser. Men det är inte oproblematiskt att be om andras tid och medverkan, vilket är något som vi också återkommer till i avsnittet *Efterlyses: tid och pengar*.

Konkurrens om tiden

Att delta i möten kräver resurser, framför allt tid. Det kräver att någon, som representant för en organisation eller som privatperson, har tiden och möjligheten att närvara antingen på arbetstid eller på sin fritid. Båda dessa kan vara ett problem. För personer som deltar på arbetstid innebär det att det ska finnas utrymme i den egna arbetstiden att delta i andras verksamheter. Något som framkommit under projektet och som vi vet av erfarenhet är att många inom det feministiska civilsamhället arbetar i projektform med resultatfokus och då ofta med väldigt begränsade tidsramar, samtidigt som det sällan ingår i den egna projektplaneringen att delta i andras möten eller verksamheter. Att delta i andras verksamheter kan därför konkurrera om den knappa tid en har för att utföra sitt eget arbete. Risken är att deltagande i andras möten och verksamhet bortprioriteras, vilket urholkar möjligheterna för möten och för organisering.

Organisering genom projektnätverk

Nätverkande, samverkan och erfarenhetsutbyte uppmuntras ofta av projektfinansiärer, men vi ser att tidspressen inom projektformatet riskerar att utgöra ett hinder för att realisera dessa mål. I ansökningar om projektmedel bör det därför tydligare avsättas tid för att träffa och nätverka med andra aktörer, och finansiärer bör också uttalat uppmuntra och poängtera detta. Tidspressen inom projekt och den medförande stressen för de projektanställda är ett strukturellt problem som behöver uppmärksammas. En möjlig lösning för att frigöra tid inom projekt för diskussioner och kontakter är att etablera ett projektnätverk för projektanställda inom kvinn rörelsen och det feministiska civilsamhället, en metod som presenteras närmre i vårt metodkit.

Ojämlig möjlighet till fritid

Det är inte heller oproblematiskt att utgå från att människor kan delta i civilsamhällesaktiviteter på sin fritid – även om det är just detta – deltagande och engagemang på fritiden – som kännetecknar civilsamhället. Som vi har sett i avsnittet om det feministiska civilsamhällets speciella förutsättningar har människor helt olika villkor och förutsättningar för att kunna ägna sin eventuella fritid åt ett civilsamhälleligt engagemang. Kvinnor utgör största delen av kvinno-

rörelsen och det feministiska civilsamhället och kvinnor som grupp har ofta mindre fritid än män med mer ansvar för obetalt hushålls- och omsorgsarbete. Därför kan kvinnor också ha svårare att delta i civilsamhälleliga aktiviteter som kräver tid utanför ordinarie arbetstid. Villkoren för hushålls-, omsorgsarbete och moderskap varierar också mellan olika grupper av kvinnor (SOU 2004:207). Eftersom det enbart är de som har fritid som har möjligheten att delta och närvara på civilsamhälleliga aktiviteter utanför arbetstid finns risken att representationen inom civilsamhället blir skev.

Tidsbristsamhället och kravet på idealitet

Båda typerna av tidsbrist, både den inom arbetssituationen och den inom fritiden, är något som inte kan frikopplas från samhället i övrigt. De är istället i allra högsta grad resultat av det samhälle vi lever i. Som samhällsfenomen kan de påverkas genom en allmän samhällsförändring, men i väntan på en sådan eventuell förändring behövs det också strategier inom civilsamhället för att hantera tidsbristen. Ett sätt att hantera den är i relation till finansärer och här tydligare visa på behovet av tid för att samverka med andra, exempelvis genom formaliserade nätverk. Den tidsbrist som präglar det engagemang som sker på fritiden kan vara svårare att hitta lösningar på, i synnerhet eftersom principen av idealitet väger tungt inom civilsamhället. Frågar vi principen om idealitet hade en möjlig lösning varit att försöka hitta möjligheter att i större utsträckning kompensera människor ekonomiskt för sitt engagemang, exempelvis motsvarande inkomstbortfall vilket skulle kunna ha en utjämnande effekt mellan olika personer och grupper. Frågan är vad en sådan lösning skulle innebära för civilsamhället i stort? Om idealitet är en del av civilsamhällets särart och mervärde och vi frågar om idealiteten – vad får det då för konsekvenser? Men faktum kvarstår, utan tid kan ingen organisering ske och det är i mötena mellan aktörer och organisationer som grunderna för organisering läggs – därför är mötena centrala och frågan om hur alla ska ha tid för att kunna delta i civilsamhälleliga möten på lika villkor grundläggande. Tid är en av civilsamhällets viktigaste resurser och den är ojämnt fördelad i samhället och civilsamhället. Denna ojämlikhet skapar ett ojämnt civilsamhälle.

På vems axlar vilar ansvaret?

Något som genomgående återkom under och inom projektets diskussioner och samtal var frågan om civilsamhällets ansvar – vems ansvar är det arbete som utförs inom det politiska civilsamhället, vem kan förväntas axla ansvaret och under vilka villkor? Vem tjänar på och gynnas av det arbete som görs? Den samlade uppfattningen i diskussionerna var att samhället i stort tjänar på det politiska civilsamhällets arbete, och att det på det stora hela kan ses som en samhällsinsats med fokus på jämlikhet, alla människors lika värde och rättigheter och på demokrati. Hela samhället skulle alltså förlora på att detta arbete inte gjordes. Denna uppfattning innebär i sin tur att det kan tyckas skevt att det är privatpersoner, drivna av engagemang – så kallade eldsjälar – som axlar ansvaret för detta arbete. Trots att det offentliga i de flesta fall också arbetar med dessa frågor uppfattas det likväl som att civilsamhället bär ett större ansvar än vad som egentligen kan anses rimligt i förhållande till de resurser som finns till förfogande. Samtidigt ska en inte glömma värdet i att det är just civilsamhället som driver dessa frågor, eftersom det innebär demokrati i en djupare bemärkelse än enbart röstdeltagande. Genom att vara engagerade i det politiska civilsamhället gör vi politik och omformar samhället i rollen som aktiva samhällsmedborgare.

Oumbärlig insats

I frågan om ansvar aktualiseras principen om *komplement men inte ersättning* då många aktörer inom det politiska civilsamhället upplever att deras engagemang grundar sig på att det offentliga inte gör tillräckliga insatser för att uppnå jämlikhet och rättvisa. Även om aktiviteterna som genomförs inte ersätter det offentligas åtaganden så kan de inte heller förstås som ett komplement, utan snarare som arbetsinsatser som måste göras för att frågan om jämlikhet ska

fortsätta drivas i den omfattning att det faktiskt genererar förändring. Detta blir delvis i rollen som röst, men samtidigt handlar rösten om åtaganden som det offentliga gjort i relation till mänskliga rättigheter, som det offentliga också ansvarar för att respektera och efterleva. När så inte görs tar det politiska civilsamhället ansvaret för att driva på. Upplevelsen blir alltså att det politiska civilsamhället är mer än komplement och mer än röst, utan att fullt ut vara ersättning eller service men likväl något som är oumbärligt för samhället i stort och i synnerhet för de personer som utsätts för förtryck.

Det står dig fritt att välja – mellan förtryck och engagemang

Denna syn på det politiska civilsamhället bäddar också för att engagemanget inte ses som något som är helt och hållet valfritt, utan snarare ses som en form av åtagande på gränsen till plikt. Dessutom kan engagemanget handla om att arbeta för uppfyllande av sina egna mänskliga rättigheter, vilket inte heller kan likställas med en hobby som en kan välja att sluta med om en känner att det tar för mycket av ens tid och ork. Det som alltså kan utmärka ett engagemang inom det politiska civilsamhället är att ett icke fullföljt engagemang får konsekvenser som går utanför individen, på ett sätt som inte helt kan överföras och likställas med andra fritidssysselsättningar. Detta är i sin tur något som kan leda till ytterligare stress för den som är engagerad.

Samvetsstress

I artikeln *Samvetsstress – välviljan som knäcker vårdarbetarna* skriver Malin Beeck om samvetsstress bland vårdpersonal, ett begrepp som vill visa på att vårdpersonal ofta känner ett större ansvar för vårdtagarnas välmående – i synnerhet deras psykiska välmående – än de har möjlighet att ge inom ramen för arbetsuppgifterna. Med slimmade organisationer finns det inte tid för en extra stund för samtal eller ett leende, och förseningar i schemat ses som den individuella arbetstagarens ansvar. Vårdgivaren upplever dåligt samvete för att det inte finns utrymme att visa medkänsla och omsorg i den omfattning som en vet att vårdtagarna behöver. Vi kan se liknande mönster och använda samma, eller liknande, begrepp inom det politiska civilsamhället, där ansvaret för individer eller samhällsutveckling vilar tungt på individers axlar vilket skapar stress och dåligt samvete över det en inte hinner med eller inte orkar. I synnerhet gäller detta för de verksamheter där ens engagemang är direkt kopplat till individers välmående. Ansvaret innebär också att engagemanget inte ses som fullt ut valfritt. I en stat som betraktar sig som en utbyggd välfärdsstat är det absurt att ett samhällsansvar axlas av individer som får betala priset för samhällets misslyckande att skapa ett jämlikt och rättvist samhälle med sin egen hälsa och vi måste återigen fråga oss – är detta rimligt? Vem ska bära detta ansvar och under vilka förutsättningar?

Ett samhälle utan civilsamhälle

Vad skulle konsekvenserna bli om det politiska civilsamhällets arbetsinsatser uteblev? Historiskt kan vi se att flera av de politiska rörelserna har inneburit förbättrade möjligheter och förutsättningar för stora grupper av människor samt arbete och krav för mänskliga rättigheter för grupper som tidigare förnekats dessa. Vi kan fråga oss hur det skulle vara ställt med jämställdheten om inte kvinnorörelsen och feminismen drivit sina krav om jämlikhet, och vi kan se att än idag är dessa en drivande kraft bakom ifrågasättandet av normer inte bara kring kön men också övergripande samhällsnormer och vilka grundvalar vårt samhälle ska vila på. Dessutom görs reella insatser på kvinnor- och tjejjourer, som samhället skulle stå handfallet utan, för att inte tala om det personliga lidande hos de utsatta om jourerna inte fanns. Det är frågor som aktualiserar frågeställningarna om civilsamhället som röst och inte som service, som komplement och inte ersättning till det offentliga och vi kan ifrågasätta om dessa kriterier uppfylls idag inom det politiska civilsamhället. Och om inte, är det önskvärt att det sker en förändring och vems ansvar är denna eventuella förändring?

Efterlyses: tid och pengar

Ett av projektets huvudsakliga resultat är att de största hindren inom det feministiska civilsamhället utgörs av bristen på tid och pengar. Detta är inte speciellt förvånande, utan snarare förväntat. Draget till sin spets kan en säga att den största bristen är pengar, eftersom vårt samhälle tillåter att använda pengar för att köpa tid. Omvänt kan vi se att om det fanns mer tid till förfogande hade det inte behövts lika mycket pengar. Det är ett växelvis beroende och hinder som påverkat majoriteten av de diskussioner och samtal som förts inom projektet. Den tidsbrist som uttrycks inom projektets samtal får flera konsekvenser. Några av dessa är specifika för ett fåtal aktörer medan andra är generella för flertalet vi talat med, och kan också kopplas till frågan om det ansvar det politiska civilsamhället axlar i och med sitt engagemang.

Ingen tid för demokrati och jämlikhet

Frågan om interna maktstrukturer, att arbeta normkritiskt, inkluderande och icke-diskriminerande i tillgängliga verksamheter är för många en ideologisk självklarhet eftersom en vill praktisera det budskap en för ut i samhället. Men det är samtidigt något som inte genomförs enbart för att aktörer har goda intentioner eller ett hängivet engagemang. Istället är det något som kräver kompetens och kunskap för att lära sig och praktisera. För små organisationer kan det vara än svårare eftersom tidsbristen ofta är ett stort och belastande hinder och uppgifter som går utanför driften av den egna organisationen kan visa sig omöjliga att ta sig an. Det innebär att en riskerar att hamna i paradoxen av att förespråka något som en själv inte har kapaciteten och förutsättningarna att uppfylla i sin egen verksamhet – att en till exempel arbetar för tillgänglighet i samhället, men inte har kapaciteten att försäkra att den egna verksamheten är tillgänglig i den grad som en önskar och att resurser saknas för att förändra detta. För det jämlikhetssträvande civilsamhället är detta ett allvarligt problem, och en diskussion om hur det bör lösas har återkommit under projektets gång. Förslagen har handlat om obligatoriska utbildningar för alla som registrerar förening, ambulerande utbildningar tillgängliga kostnadsfritt för alla som efterfrågar det, kommunalt arrangerade utbildningar som ger ersättning till den som deltar för att ersätta inkomstbortfall osv. Alla betonar det väsentliga i att civilsamhället inte får reproducera de maktstrukturer och ojämlikheter som finns i det omgivande samhället men med insikten om att ett sådant arbete tar tid och kraft som få, åtminstone mindre, organisationer i dagsläget anser sig ha. Det är ett problem som behöver lyftas på strukturell nivå.

Ekonomiska behov

Medan vi såg stor konsensus kring att de flesta önskade sig mer tid fanns en liknande konsensus kring att de flesta organisationer eller verksamheter såg ett behov av mer pengar, men här rådde mer skiftande behov gällande vilken typ av finansiering och hur stora summor det handlade om. I ena änden av spektrumet handlar det om att kunna köpa fika till en medlemsträff utan att behöva använda privata pengar, medan det i andra änden kan handla om att kunna anställa personal eller finansiera skyddade boenden. Det kan också handla om möjlighet att skaffa den utrustning som behövs för att genomföra aktiviteter, eller köpa tjänster som behövs för att kunna driva organisationen (t ex logotyp, hemsida e.d.). Vi kan skönja hur den förändring som civilsamhället genomgår med tendenser om minskat medlemsstöd och därmed minskat ekonomiskt utrymme på grund av uteblivna medlemsavgifter, får reella konsekvenser som begränsar organisationers möjligheter. Vi kan också se att detta får fortsatta konsekvenser, att den organisation som inte har pengar (eller tid, eller inget av det) har svårt att anordna aktiviteter, att höras och synas. Den som inte hörs eller syns har svårt att locka till sig nya medlemmar, och risken är att den negativa spiralen förstärks. Samtidigt som det finns andra sätt än medlemskap eller månadsgivare att få ihop ekonomiska resurser, såsom crowdfunding, stödfester eller andra insamlingar kännetecknas även dessa metoder av att de kräver tid och kunskap i hur en får spridning och når ut till dem som kan vara intresserade av att stötta den. Detta kan vara ett

nog så gediget arbete som att värva medlemmar, men riskerar att appellerar mer till en marknadslogik än en idealitetslogik.

Ett annat sätt att finansiera sin verksamhet är att söka bidrag från kommun, landsting, stat, fonder eller stipendier. Det har fördelen att det kan handla om större summor som kan ge mer rörelsemån för organisationen, men kan också ha nackdelar när det gäller riktade och låsta bidrag, och inte minst den tid det ofta kräver att söka sådana bidrag. I avsnittet nedan går vi djupare in på hinder och problematik kring att söka medel för att kunna bedriva verksamhet inom det feministiska civilsamhället.

Att söka medel

Det är givetvis positivt att det finns möjlighet att söka finansiellt stöd för verksamhet inom det feministiska civilsamhället hos olika instanser, vilket också är något som möjliggör både aktiviteter och övergripande påverkansarbete om feministiska frågor. Men frågan om pengar och finansiering väckte också många diskussioner kring vad som inte fungerar i dessa system där möjligheten att söka medel riskerar att bli ett tveeggat svärd där utökade ekonomiska resurser ses som en lösning, men som också bidrar till att nya hinder skapas.

Tid för pengar, pengar för tid

Det största hindret gällande att söka finansiering är tid. Det tar tid att kartlägga finansiärer, att sätta sig in i ansökningsförfaranden, villkor och krav. Därefter tar det tid att formulera en ansökan, att eventuellt initiera samarbeten och ordna med praktiska detaljer kring ett eventuellt utförande som behöver vara ordnade innan ansökan kan skickas in till finansiären i fråga. Vi kan se att för organisationer med anställd personal är detta ett något mindre hinder eftersom det är ett arbete som kan utföras på arbetstid, och som i och med sin personal ofta har kontakter och nätverk som dels kan vara behjälpliga i ansökningskrivandet och dels vara tänkbara samarbetsparter. Här kan finnas en infrastruktur och kunskap kring ansökningskrivande som inte nödvändigtvis finns hos organisationer som inte har anställd personal. Detta innebär också att de organisationer som har anställda har ett försprång gentemot dem som inte har det. Det handlar dels om tiden som en ansökan tar i anspråk, men också om kunskapen och infrastrukturen kring ansökningsförfarandet i sig.

Finansieringsglapp

Både i de fall då ansökningar för finansiering handlar om mindre belopp för att kunna utföra en specifik aktivitet eller handlar om större belopp för att kunna driva projekt med anställd personal krävs ofta en tydlig och specificerad plan och hur pengarna ska användas med villkoret att de endast får användas till dessa ändamål och inte för andra syften inom organisationen eller dess arbete och uppgifter. Detta är givetvis rimligt utifrån finansiärens perspektiv – det måste vara tydligt vad en är med och betalar, inte minst när det handlar om skattepengar. Men ofta krävs ett kringarbete och stödstruktur i organisationen för att kunna bedriva ett projekt, som inte kan finansieras med de öronmärkta pengarna. Här riskerar det uppstå ett glapp som får konsekvenser för anställda, frivilliga och för civilsamhället i stort.

Ojämliga ansökningsmöjligheter

Att arbeta fram en projektidé är ofta ett omfattande arbete, som i sig kräver tid och resurser på ett sätt som organisationer med anställda har bättre, men inte ideala, omständigheter att hantera. För de organisationer som inte har anställda som kan ansvara för ansökningsförfarandet krävs ideella insatser – och ofta väldigt omfattande sådana för att leva upp till kraven på ett ansökningsförfarande, utan några som helst garantier på att arbetet ger utdelning. Återigen

är det givetvis rimligt att finansärer får veta vad de finansierar, men det kan finnas skäl att ifrågasätta om ansökningsförfaranden hade kunnat ses över för att ansökningsvana och bristen på anställd personal inte ska vara faktorer som exkluderar organisationer från möjligheten att stärka sin verksamhet med bidrag och stöd. Alla organisationer, med eller utan anställda, har inte samma förutsättningar att söka stöd och för att det stöd som finns inte enbart ska hamna hos de grupper som redan är starka i samhället finns det anledning att granska vilka villkor som ställs på de sökande organisationerna. Civilsamhället, liksom samhället i övrigt, är inte jämlikt och inte heller förutsättningarna att söka finansiering är jämlika. Att se över ansökningsförfaranden ur ett likabehandlingsperspektiv skulle därför kunna ha en utjämnande effekt.

Kortsiktighet och projektstöd

Det faktum att mycket finansiering är kortsiktig och projektstyrd är ett problem för många organisationer. Kortsiktig finansiering innebär att det är svårt att planera verksamheten långsiktigt, och att verksamheten riskerar att bedrivs i ett ad hoc-mönster där det som går att genomföra i stunden blir gjort, medan annat bortprioriteras. I de fall då organisationer har anställd personal drabbar kortsiktigheten även deras anställnings- och arbetsförhållanden, vilket i sin tur innebär en otrygghet för de berörda individerna. Sett utifrån perspektivet att otrygga och tidsbegränsade anställningar är något som uppmärksammas som problematiskt generellt men som också är något som drabbar kvinnor på ett specifikt sätt inom den samhällsstruktur vi lever, är det problematiskt att det är förhållanden som råder även för anställda inom det feministiska civilsamhället. Det är mönster som kvinnorörelsen/feminismen vill motverka, men som samtidigt finns inom rörelsen själv på grund av hur finansieringssystemen ser ut. Paradoxalt kan det innebära att det stöd som finns för att förändra samhällets ojämställda strukturer bidrar till att upprätthålla de samma genom sin utformning för ekonomiska bidrag.

Vems agenda styr?

Kortsiktig finansiering försvårar kontinuiteten i arbetet, dels tryggheten för eventuella anställda, men också andra praktiska saker som att ha möjlighet att teckna hyresavtal för mötes- eller kontorslokaler, utrustning och material (frågor som återkommer under avsnittet *Mötesplatser och kontaktytor*). Om bidragssystem gjordes om, så att stödet baserades på exempelvis organisationernas mål och tillvägagångssätt för att nå målen, hade tid kunnat läggas på att bedriva långsiktig och kontinuerlig verksamhet istället för på att överleva från det ena projektstödet till det andra. Så som systemet är utformat idag finns risken att organisationer anpassar sin verksamhet till finansierars agenda snarare än följer sin egen och de behov de identifierar genom sin verksamhet. Få finansärer har till exempel ett uttalat mål att stödja feministisk verksamhet. Det kan visserligen gå att frisera de feministiska målen som ett jämställdhetsarbete inom ramen för finansierarnas uttalade målgrupp och syfte, men frågan är vad vi tappar på vägen? Hur många idéer om hur vi når ett rättvist, jämställt och jämlikt samhälle blir aldrig realiserade för att de inte passar in i ramen för det finansärer menar är värt att finansiera? Vilka mål har finansierarna med sin agenda och är den förenlig med det som det feministiska civilsamhället helst vill arbeta med? Om inte, vems agenda ska väga tyngst – den med pengarna eller den med insikten och kunskapen om vilka behov och problem som behöver åtgärdas? Vem definierar mål och medel i förhållandet mellan finansär och civilsamhälle?

Innovation eller kontinuitet

Ett av de vanligaste sätten att arbeta med anställd personal inom det feministiska civilsamhället är genom projektanställningar kopplade till projektfinansiering. Möjligheterna till projektfinansiering har dels inneburit just möjligheten till att ha anställd personal som arbetar med jämställdhet och feminism på betald arbetstid, och dels att frågor och grupper som annars

riskerat hamna i skymundan kommit fram i ljuset fått uppmärksamhet. Genom projektstöd har det skapats otaliga metodmaterial i normkritik och aktivism, det har skapats tjej- och killgrupper och utbildningsmaterial för skolor som kan göra enorm skillnad både på individuell nivå och på samhällsnivå. Inget ont sagt om det arbete som bedrivs inom projekt, med andra ord. Men likväl finns det anledning att ifrågasätta det som i dagsläget skulle kunna kallas en projektindustri, där projektmedel står för en av få möjligheter för organisationer att anställa, ha kontor, utrustning och att bedriva verksamhet. Projekt är per definition en tidsbegränsad aktivitet, och syftet är ofta att pröva nya arbetsätt eller metoder eller göra en tidsbegränsad insats på ett specifikt område. Just kraven på det nydanande och det tidsbegränsade är något som orsakar problem. I olika hög grad kan det förekomma krav från finansiärer att projektet ska vara nytänkande och innovativt. Vi vet samtidigt att jämställdhet inte kommer att realiseras imorgon, och antagligen inte heller under nästa år. I de flesta sammanhang pratar vi om generationer framåt, och vi kan vid en historisk tillbakablick se att det tagit sekler att nå dit vi är idag. Det blir paradoxalt att projektbidrag främjar det nytänkande när vi har massor av frågor och problemområden som inte lösts på decennier och som inte förväntas lösas inom vår livstid. Det är kanske inte nytänkande som behövs här, utan kontinuerligt arbete som arbetar på djupet med kunskap, attityder och normer? Varför inte fortsätta arbeta med de problem som är ihållande på ett kontinuerligt sätt, istället för att söka efter det nytänkande och innovativa i alla lägen? Det är inte ett arbetsätt som går i linje med den samhällsanalys och problembild som görs inom många av de aktiva organisationerna i det politiska civilsamhället.

Ansvar utan resurser

Vi kan också se att projektstöd kan skapa en jakt på nya målgrupper, nya infallsvinklar och innovativa arbetsmetoder som mer uppfyller målen för projektstöd än vad de svarar mot behoven i samhället. Det finns givetvis en poäng med att stötta nytänkande initiativ, men frågan är om det nytänkande ska inneha den centrala och dominerande betydelse det uppfattas ha idag, eller om nytänkande hade kunnat ge upphov till en typ av stöd, medan kontinuerligt arbete med ihållande problem hade berättigat ett annat. Återigen hamnar vi i den mer övergripande diskussionen om civilsamhällets roll och ansvar – anledningen till att civilsamhället inte kan söka medel för kontinuerligt arbete av detta slag är för att det ska vara det offentliga ansvar. Men när det offentliga brister i sitt ansvar och det är civilsamhället som istället axlar ansvaret, samtidigt som resurser inte ges för att kunna leva upp till och uppfylla detta ansvar med hänvisning till att civilsamhället inte borde behöva ta detta ansvar hamnar vi en Kafkaliknande situation där de som först blir lidande är samhällets redan utsatta grupper och arbetet för faktisk jämlikhet.

Projekt driftens baksida

Ett annat bekymmersamt scenario är att projektarbete startas upp för olika utsatta grupper och att projekten tvingas avslutas innan problembilden faktiskt åtgärdats. Därmed lämnas gruppen i fråga i en situation där förhoppningar om förändring skapats, men som inte uppfyllts. Detta har dels att göra med att civilsamhället är de som snarast identifierar hålen i det offentliga skydds-nätet där grupper och individer faller igenom och axlar ansvaret även om arbetet borde förläggas på det offentliga. Men det har också att göra med frågan om projektens tidsbegränsning, och det vanligt förekommande scenariot att det inte finns möjlighet att fortsätta bedriva den verksamhet som startats med projektbidrag när detta stöd tar slut.

Önskas: långsiktigt stöd för rättvisearbete

Medan projektstöd absolut har sina fördelar ser vi att det behövs mer diskussion kring relationen mellan finansiärer och civilsamhällets utförande organisationer om vem som ska definiera behov och kriterier för stöd, relaterat till både den teoretiska infallsvinkeln om civilsamhället som

röst och som komplement och till de faktiska omständigheterna kring det ansvar det politiska civilsamhället idag bär. Att undersöka möjligheterna för andra typer av ekonomiskt stöd än projektstöd, stöd som fokuserar på långsiktigt, kontinuerligt arbete som har potential att innebära faktisk samhällsförändring för ett rättvist och jämlikt samhälle anser många hade varit önskvärt.

Projektanställd – en feministisk paradox?

Det är inte bara inom civilsamhället som projektanställningar kan vara problematiska för arbetstagare såväl som arbetsgivare eftersom det är en osäker och ofta otrygg anställningsform. Det är alltså inte något specifikt för det feministiska civilsamhället men det blir en fråga för kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället i och med att denna form av anställningar förstärker kvinnors utsatta situation och underordning i samhället i stort. Det blir paradoxalt att anställningsformerna inom det feministiska civilsamhället går i linje med de problem som kvinnorörelsen och feminismen motarbetar på ett strukturellt plan.

Destruktiva normer styr arbetsförhållanden

Det samma gäller frågor om arbetsrelaterad stress och psykisk ohälsa, bristande arbetsmiljö, situationer som kräver arbete på obekvämt arbetstid utan möjlighet att ge skälig kompensation eller tidsutrymme för kompensationsledigt. Detta kombineras ofta med det som ovan benämns som samvetsstress, att känna stress över att inte kunna uppfylla eller åtgärda de behov och brister en konfronteras med i sitt arbete – vilket är en extra hög risk när en arbetar som så kallad eldsjäl – vare sig det är betalt eller obetalt. Det blir ironiskt att arbetsförhållandena inom det feministiska civilsamhället och dess anställda följer de destruktiva normer som en motsätter sig i sitt ideologiska arbete, samtidigt som det är ett karaktäristiskt exempel på att ingen existerar i ett vakuum – även när vi motsätter oss strukturer och normer riskerar vi att falla offer för dem.

Personalomsättning

Problembilden som utmålats ovan får inte bara fortsatta konsekvenser på individnivå, villkoren leder också till att många inte orkar eller vill fortsätta som anställda inom civilsamhället utan söker sig vidare till andra arbetsplatser som eventuellt kan erbjuda andra förutsättningar. Det finns betydande risker med att personal byts ut alltför ofta, då det medför att kompetens, kunskap, erfarenheter och nätverk försvinner från organisationer som sedan måste återuppbyggas vid varje nyanställning. Det innebär att tid och kraft måste läggas på att kompensera något som under andra omständigheter kunnat stanna kvar inom organisationen, vilket riskerar att stjäla tid från verksamheten och de mål en föresatt sig uppnå. Ett annat problem är de generellt sett ofta låga lönerna. Dessa är ett resultat av attityder om att arbete inom civilsamhället är ett kall och inte ett arbete, ett tak på lönenivåer från finansierars sida och det ofta stora utbudet av villiga arbetstagare som gör att det inte finns utrymme att förhandla upp lönerna. I synnerhet inom det feministiska civilsamhället blir låga löner ett problem eftersom lönefrågan är en fråga som drivs inom feminismen, och oförmågan att uppvärdera sin personal och sin arbetsinsats ifråga om lön sänder signaler om att arbetet trots allt inte är så viktigt och att kompetensen inte ses som värdefull. Trots det kan vi se att det ofta är personer med hög utbildning vigd åt aktuella frågor som återfinns bland den anställda personalen. Frågan om lönenivåer är en ytterligare diskussion som borde föras mellan civilsamhället och finansierare. Högre lönenivåer kan innebära en önskad stabilitet bland arbetstagarna och en uppvärdering av kompetensen som kan få strukturella effekter, utifrån premisen att lön i dagens kostnadsamhälle är en principiellt viktig fråga.

Arbetsgivare på fritiden

Situationen av att ha arbetsgivare som bär sitt arbetsgivaransvar på sin fritid är också kännetecknande för många anställda inom det politiska, och det feministiska, civilsamhället. Arbetsgivarna

utgörs i många fall av en ideellt engagerad styrelse i den aktuella organisationen. Som styrelse i en förening som har anställda, eller personal som arbetar med stöd eller bidrag, innebär arbetsgivaransvar också ansvar för arbetsmiljö. Vi kan se att kunskapen om detta är generellt låg och att det också finns betydande brister, vilket i många fall kan förklaras med just tidsbrist – ett av de mest övergripande hindren vi stött på. Styrelse- och arbetsgivararbete kan kräva många timmar per vecka, med möten, uppföljningsarbete, strategiarbete, utvecklingsarbete och diskussioner om det löpande arbetet. Tidsbördan kan bli tung för de ideellt engagerade förtroendevalda, som dessutom ansvarar för styret av organisationen. I synnerhet kan det bli tungt för den som vill leva upp till sitt ansvar med åtföljande utbildningar eller andra kunskapsinsatser för att bemöta de behov som uppstår. Det är inte oproblemiskt att säga att styrelser som är arbetsgivare borde kompenseras ekonomiskt för sitt arbete, men det är inte heller rimligt att det existerar en sektor som erfar bristande arbetsmiljö och arbetsgivaransvar på grund av människors bristande fritid som får konsekvenser för andra människors arbetsförhållanden. Det är en problematik som behöver lyftas, i synnerhet i de fall då de anställda förväntas arbeta med de strukturella problem de själva erfar i sin arbetsituation.

Tjänstemannasektor?

En annan övergripande fråga är den om anställningar i civilsamhället generellt – vad innebär det för civilsamhället i stort, dess ideologiska och ideella bas, när det också blir en tjänstemannasektor? När ideellt engagemang handlar om att vara arbetsgivare för någon som driver feministiska frågor, snarare än att driva frågorna själv? Vad händer med engagemanget, med den sociala strukturen och gemenskapen, med rösten och de politiska kraven när arbetet utförs av anställd personal snarare än ideellt arbetande människor? Är anställningar en tillgång eller något som på sikt hotar det autonoma och kreativa civilsamhället som politisk röst? Medan vi kan se att det är arbetsområden och kompetens som definitivt är viktiga nog för att vara en del av den betalda arbetsstyrkan utifrån det samhällssystem vi lever i, blir det hela en snarast en principiell och ideologisk fråga om civilsamhällets eventuella särart och hur denna påverkas av att arbetet görs till ett lönearbete.

Mötesplatser och kontaktytor

Som vi sett ovan i avsnittet *Varför feministisk organisering?* ovan innebär organisering styrka av många olika anledningar. Genom organisering och genom allianser stärker vi den feministiska rörelsen och kvinnorörelsen. Det innebär inte, som berördes i nämnda stycke, att alla feministerna måste hålla med varandra i analyser och ansatser, men i de fall vi har gemensam agenda stärks vi av att kunna backa upp varandra och bli uppbackade. För att kunna skapa allianser, samverka och samarbeta måste det finnas tid och möjlighet både för att identifiera och kontakta andra aktörer och organisationer och för att upprätthålla någon form av kontinuerlig kontakt. Det behövs kontaktytor och mötesplatser.

+ och – med register

Den offentliga utredning som kom 2004 om kvinnors organisering påpekade att det inte fanns något register eller någon organisationsbank för kvinnoorganisationer/feministiska organisationer i Sverige, och till vår kännedom finns inte heller något sådant idag. Det är troligt att ett oförpliktigande register skulle underlätta i organiseringsarbetet, eftersom det sparar tid för enskilda organisationer att kartlägga vilka andra organisationer med gemensamma beröringspunkter som finns. Det finns dock även risker med ett sådant register, både för att antifeministiska krafter lättare då kan identifiera aktörer och organisationer och för att definitionen av vilka organisationer som kan rymmas inom registret riskerar att skapa exkludering eller en agenda för kvinnorörelsen och feminismen som inte alla inom rörelserna instämmer i. Detta

kan i sin tur leda till splittring och att inte alla aktörer eller organisationer faktiskt vill vara med i ett sådant register, och då återstår likväl problemet med att hitta varandra. Därutöver finns frågan om vem som skulle ansvara för den långsiktiga administrationen av registret, i synnerhet med tanke på hur få organisationer och aktörer som har långsiktig finansiering där ett sådant uppdrag skulle kunna ingå.

Tidsbrist skapar segregering

Den övergripande risken med att inte ha information och kännedom om verksamma organisationer är att vi hamnar i mönster av att alliera, samverka och samarbeta med dem vi redan känner till och med dem som finns i våra existerande nätverk, något som i sin tur medför risken med förstärkta grupperingar och segregering inom det feministiska civilsamhället. Det önskvärda är snarast att vi allierar oss, samverkar och samarbetar brett och mångsidigt och överskrider strukturer och grupperingar istället för att förstärka dem. Tidsbristen inom civilsamhället äventyrar detta när det är svårt att nå varandra eller när det saknas gemensamma mötesplatser och kontaktytor.

Ett steg på vägen!

En möjlig kontaktyta är den relativt nystartade plattformen Agenda: Jämlikhet, som i dagsläget är aktiv i Göteborg och i Malmö. Plattformen samlar organisationer som på något sätt arbetar med jämlikhet och innehåller organisationsprofiler, en eventkalender och en blogg som gästas av de organisationer som anslutit sig till plattformen. Agenda: Jämlikhet har ingen egen, övergripande agenda som de anslutna organisationerna måste skriva under på, utan det enda kriteriet är att organisationen verkar för jämlikhet. Plattformen ger organisationer möjligheter att hitta varandra och även att hitta organisationer utanför det egna sakområdet men där det ändå kan finnas möjligheter till samverkan, allians eller kunskapsutbyte. Dessutom utgör plattformen en enkel ingång till personer som vill veta mer om det lokala jämlikhetssträvande civilsamhället. Än så länge drivs Agenda: Jämlikhet i projektform men om finansiering för driften säkras hade den kunnat innebära stärkta möjligheter för civilsamhällelig organisering.

Mötesplatser för stärkt organisering

Liksom det behövs kontaktytor behövs även mötesplatser, såväl mellan som inom organisationer. Det interna organisationsarbetet har behov av lokaler för att möta sina medlemmar, kontor för att bedriva administrativt arbete, möteslokaler för att kunna arrangera utbildningar eller andra aktiviteter. På samma sätt behövs mötesplatser för organisationer att mötas, samtala och diskutera på ett sätt som främjar organisering genom allianser, samverkan och samarbete. I Malmö har vi sett att det finns lokaler för civilsamhället att nyttja, en del till relativt låg kostnad och en del gratis. Detta är positivt, men utifrån en kritisk hållning innebär det ett problem att sådana lokaler ofta är avhängigt enskilda organisationers kännedom om dem eller hur en kan hitta dem. Det innebär i sin tur att varje enskild organisation får ägna tid och kraft åt att hitta egna strategier för att hitta fungerande möteslokaler, jämfört med om det fanns lokaler ägnade åt detta syfte till allmän kännedom. Vi ser att gemensamma mötesplatser och lokaler för antingen det politiska, jämlikhetssträvande civilsamhället eller enbart för det feministiska hade underlättat och främjat organisering genom ökad närhet till varandra och genom att bespara organisationer att från gång till gång lösa lokalfrågan vid aktiviteter och möten. Med det politiska civilsamhällets jämlikhetsanspråk är det också av yttersta vikt att de lokaler som finns att tillgå är fullt tillgängliga, och det finns en poäng att ansvaret för fysisk tillgänglighet inte vilar på varje enskild organisation, utan förläggs på lokalen. En gemensam mötesplats och referenspunkt har möjlighet att skapa synergier och samverkan som annars är svårare att åstadkomma.

Feministhus?!

En missuppfattning som kan ligga till grund för lokalbristen är att det inte behövs särskilda lokaler för det politiska civilsamhället, att det är ett arbete som kan utföras varsomhelst och även från de aktivas privata hem. Detta är givetvis en möjlighet, men bristen på funktionella och tillgängliga lokaler är ett problem som kan liknas vid att avsaknaden av fotbollsplaner för fotbollsklubbar med hänvisning till att en kan spela fotboll varsomhelst – även på parkeringsplatser. De flesta ser att en sådan lösning inte är hållbar i längden. Det behövs anpassade lokaler och ytor för att kunna utföra aktiviteterna. De möjliga fördelarna med att ha tillgängliga, funktionella lokaler för det feministiska, alternativt hela det politiska civilsamhället är anledningen till varför vi inom projektet lyft frågan om Malmö behöver ett feministhus. Från majoriteten av de aktiva och engagerade vi mött har svaret på den frågan varit ja.

Alliansskapande genom målbaserat arbete

Bristen på kontaktytor och naturliga mötesplatser för förutsättningslösa diskussioner och nätverkande, i kombination med att många aktiva inom det feministiska civilsamhället vittnar om att det är svårt att hitta andra aktörer och finna gemensam grund för samarbete utgör ett hinder för organisering. Som vi sett ovan finns det ingen mening med att alla feminister håller med varandra, däremot finns det en poäng i att vi kan skapa allianser i de frågor där vi delar utgångspunkt och mål. I projektet har det framkommit att det saknas vägar och strategier för att på ett tidseffektivt och hanterbart sätt hitta dem som vi skulle kunna samverka med, tillfälligt eller mer långsiktigt, eftersom ett sådant arbete ofta är tidskrävande och ibland också personbundet. Omsättningen av engagerade riskerar då att också få konsekvenser för samverkan mellan olika organisationer. Ett förslag som framkommit för att underlätta alliansskapandet mellan olika aktörer och organisationer inom kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället är att arbeta målbaserat, utifrån en lokal målplattform som visar vilka målsättningar som finns inom den lokala feminismen och där olika organisationer kan ansluta sig till det eller de mål som de arbetar med. Genom att flera organisationer ansluter sig till ett och samma mål skapas möjligheter för dem att kontakta varandra och utforma en allians där de kan organisera sig gemensamt kring det aktuella målet för större genomslag.

Vi ser att ett sådant lokalt måldokument bör tas fram i samråd med den lokala feministiska rörelsen, och att det bör vara ett kontinuerligt arbete med att uppdatera och revidera både målformuleringarna och framförallt kontakppgifter och information till de olika organisationerna. Det behövs alltså långsiktigt stöd för att kunna upprätthålla arbetet med en målplattform. Med sådant stöd ser vi att metoden av målbaserat arbete skulle kunna underlätta alliansskapande, nätverkande och samverkan – och därmed organisering – inom den lokala feminismen.

Arbetsutrustning

I samband med lokalfrågan kommer också frågan om utrustning upp. Den utrustning som behövs för att driva ett civilsamhälleligt engagemang löses ofta med privata tillgångar eller utrustning, såsom datorer, internetuppkoppling, skrivare, kopiator osv. Det kan tyckas oproblemiskt i en jämförelse med till exempel idrottsrörelsen där de aktiva förväntas köpa eller betala sin egen idrottsutrustning. Problemen i båda sektorerna är alla människor inte har lika tillgång till ekonomiska medel och därför inte lika möjligheter och förutsättningar för att betala för sådan utrustning. För dem som inte har tillgång till den utrustning som behövs genom privat ägo innebär detta ett organisatoriskt problem. Ser vi dessutom till hur samhället ser ut strukturellt vet vi, som vi påpekat ovan, att kvinnor som grupp har lägre ekonomisk och materiell standard än män som grupp – vilket i sin tur innebär att denna typ av utrustningsbrist riskerar att slå extra hårt mot det feministiska civilsamhället som i huvudsak utgörs av kvinnor. Inom det feministiska civilsamhället finns också strukturella ojämlikheter bland annat i form av klasskillnader

som påverkar vår tillgång till nödvändig utrustning. Det kan innebära att vissa grupper inom det feministiska civilsamhället har tillgång till den utrustning de behöver för sitt engagemang på sin arbetsplats med möjligheter att nyttja den i anslutning till arbetstid och/eller hemifrån i privat bruk, medan andra grupper inte har tillgång varken på det ena eller det andra stället. Att det feministiska civilsamhället tvingas förlita sig på privat utrustning innebär alltså att de strukturella ojämlikheterna påverkar vilken möjlighet olika grupper har för att bedriva sitt engagemang vilket i sin tur medför konsekvenser för vem som har möjlighet att höras, synas och påverka. Det är ett problem som både civilsamhället och ansvariga politiker borde vara måna om att åtgärda i jämlikhetssträvande syfte.

Demokratiuppdrag med förhinder

Som vi sett ovan finns det en uppfattning om att civilsamhället, kanske i synnerhet det politiska men även det övriga, ska vara en demokratifrämjande verksamhet. Genom att medborgarna engagerar sig i civilsamhället lär de sig kollektiv handling, samarbete och kompromissande, mötesförfarande och beslutsfattande, det vill säga demokrati i mindre sammanhang som stärker den större demokratin – den inom staten. Det finns givetvis en poäng i att skola medborgare i demokrati, och ett vanligt krav från finansiärer för civilsamhällelig verksamhet är att organisationen är demokratiskt uppbyggd, något som främst syns i stadgarna som utgör reglerna för organisationens verksamhet. Förutom stadgarna är det medlemmarna som styr den organisation som är en ideell förening – den vanligaste organisationsformen inom civilsamhället – och medlemmarna har också möjlighet att genom omröstning på årsmötet ändra stadgarna. Det finns flera problem med att anta att engagemang eller organisering inom det politiska, eller det feministiska, civilsamhället per automatik är demokratifrämjande. Teoretisk kunskap om demokrati och ickediskriminering innebär inte alltid kunskap och kompetens om hur en verkställer och utövar demokrati praktiskt.

Diskriminerande strukturer

De diskriminerande strukturer som finns i samhället i stort finns också inom civilsamhället. Frågan om hur makt, normer och diskriminering inom kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället påverkar dem som är aktiva i dessa rörelser är något som kommit upp i flera av de diskussioner och samtal som vi haft inom projektet. Sådana diskriminerande strukturer är ett övergripande demokratiproblem, speciellt i de fall då tidsbristen inom civilsamhället försvårar insatser som kan åtgärda dem. Vi kan också se att bristande kunskap om och respekt för demokratiska principer riskerar att stjäla bilden av civilsamhället, i synnerhet det politiska, som demokratiskola och som demokratifrämjande verksamhet. Om vi utgår från tanken att det politiska och det feministiska civilsamhället grundar sig att människor samlas utifrån ett gemensamt intresse, sakfråga eller kamp är det ganska självklart att det är medlemmarna som ska styra den eventuella organisation som skapas för att bedriva arbetet med dessa frågor och skapa möjligheter för organisering och gemenskap. Men som vi sett ovan, i avsnittet om omförhandling i civilsamhället, finns idag tendenser till större avstånd mellan medlem och organisation där medlemskap inte alltid önskas av den som vill engagera sig och inte heller efterfrågas av organisationer. Den traditionella modellen bygger på medlemmens ekonomiska, men framförallt tidsmässiga stöd då det är medlemmen som utför organisationens arbete. När medlemmen allt mer särskiljs från organisationen och dess arbete uppkommer risken av förlorad insyn och transparens i de processer som garanterar den interna demokratin, vilket i sin tur leder till risken för tjänstemannastyre eller maktmissbruk hos de förtroendevalda – eller både och. För att de demokratiska processerna ska kunna upprätthållas krävs att medlemmen är delaktig, får och begär information om organisationen och har förutsättningarna för att ta in och förstå denna information. I de fall då medlemmen inte har tidsmässiga förutsättningar, intresse för eller förmåga att göra detta brister också grunden för demokrati. Återigen kan vi se att samhällsliga strukturer

och förutsättningar spelar roll för civilsamhällets roll och uppgift – den medlem med mer tid och resurser har större möjlighet att vara insatt och delaktig och därför större möjligheter att påverka än den medlem som inte innehar dessa resurser.

Krav på demokratiutbildning?

Det finns ett värde och en poäng i att vem som helst kan starta en organisation, till exempel i form av ideell förening. Men det blir problematiskt att detta ses som något som förutsättningslöst betraktas som demokratiskt utan att det också tillförsäkras att organisationen har kunskap om och tillämpar demokrati i sin verksamhet. Bör det krävas större kunskaper om demokrati bland civilsamhällesengagerade än hos gemene person? Vilka vinster och vilka förluster gör civilsamhället om demokratiutbildning görs obligatorisk för den som vill vara verksam och aktiv inom civilsamhället? Vi kan se att kunskapen behövs för att motverka att diskriminerande strukturer upprätthålls och för att motverka riskerna för maktmissbruk, men även för civilsamhällets interna och externa tillgänglighet både som egenvärde och som led i demokratiuppgiften. I ett jämlikhetssträvande civilsamhälle blir det både paradoxalt och oacceptabelt om de verksamma, organisationer och aktörer, inte själva efterlever principen om jämlikhet och tillförsäkras att verksamheterna är tillgängliga – i samtliga bemärkelser – för alla dem som delar deras mål, vision och syfte.

Lära likabehandling

I ett ojämlikt samhälle är inte jämlik behandling, eller likabehandling, något självklart eftersom vi alla är präglade av de ojämlika och orättvisa strukturer och mönster vi lever i. Likabehandling och jämlikhet är något vi måste lära oss och öva på att praktisera. På vems axlar vilar ansvaret att tillförsäkra att detta sker? Det kan vara lätt att svara att det är de som innehar maktpositioner eller ansvarspositioner inom civilsamhället, inom organisationerna, men detta är bara en del av svaret. Medan dessa personer självklart har ett ansvar måste vi också se till förutsättningarna för att axla detta ansvar, och som vi har sett är tid en av de huvudsakliga bristerna för många aktörer inom det feministiska civilsamhället. På vems ansvar ligger det då att skapa förutsättningar för att de som bär ansvaret för ett demokratiskt och tillgängligt civilsamhälle ska kunna axla detta ansvar, exempelvis genom att genomgå utbildningar i demokrati, likabehandling, diskrimineringslagstiftning och normkritik? Även i de fall då utbildningar eventuellt ges – gratis eller mot betalning – kan tidsbristen göra det omöjligt att delta, i synnerhet i långsiktiga utbildningsinsatser. Är det en fråga som ska lösas med tvång, med frivillighet eller med hjälp av incitament? Att frågan behöver lösas är självklar, det säger sig självt att det är ohållbart att ett jämlikhetssträvande civilsamhälle inte kan vara internt ojämlikt. Frågan är *hur* det ska lösas, och vem som ska driva och ansvara för förändringsprocessen.

Organisationsform som ideologi eller medel

Valet av organisationsform får konsekvenser för organiseringen. Statens offentliga utredning *Kvinnors organisering* (2004) visar på något som vi också erfarit inom projektet, nämligen att valet av organisationsform ofta är ett väldigt medvetet val inom det feministiska civilsamhället (112f). Feminismen som en maktkritisk rörelse ställer sig också kritisk till traditionella, ofta hierarkiskt uppbyggda organisationsformer och väljer andra tillvägagångssätt för organisering, såsom platta nätverk eller lösare formationer. Att välja denna typ av organisationsform är ofta ett uttryck för ett politiskt ställningstagande och en form av motstånd mot samhällets makthierarkier i dess nuvarande form. Ställningstagandet kan komma att bli ifrågasatt och medföra nackdelar i de fall organisationen vill eller behöva söka stöd för sin verksamhet. En av de mest traditionella organisationsformerna är ideell förening, och har länge varit en organisationsform som premieras av finansörer som kan vara aktuella att söka ekonomiskt stöd hos. Vi kan se att detta uppluckrats en aning, men att ideell förening fortfarande är den vanligaste organisationsformen

inom bidragsnormer. Detta innebär att det finns en, medveten eller omedveten, styrning från finansiärernas sida gällande på vilket sätt civilsamhället bör organisera sig för att kunna ta del av det finansiella stöd de erbjuder. För en del organisationer och aktiva ses detta inte som ett problem, men för andra blir det en principiell konflikt.

Tidskrävande organisationsarbete

Att anamma en organisationsform för organisationsformens egen skull är också något som kan innebära en extra arbetsbelastning. De flesta organisationsformer kräver någon typ av upprätthållande, kontinuerligt arbete – såväl lösare nätverk som formaliserade föreningar – men just de formaliserade organisationerna kan kräva arbetsinsatser som inte alltid upplevs som stående i proportion till den vinst en tycker sig göra (SOU 2004:113). Risken med att formalisera organisationsformen kan vara att själva organisationsarbetet med att leva upp till kriterierna för en ideell förening, med styrelsemöten, medlemsaktiviteter, årsmöten och så vidare tar tid och kraft från arbetet med de sakfrågor och/eller påverkansarbete som organisationen har som syfte och ambition att ägna sig åt. Administration och inomorganisatoriskt arbete tar tid och kan medföra mer byråkrati än mer informella organisationsformer. Därutöver krävs kunskap för att kunna bilda och driva formaliserade organisationer, vilket inte alla grupper i samhället har (SOU 2004:111f) och vi kan se att den ojämlika fördelningen av organisationskunskap därmed också skapar ojämlika möjligheter för att söka finansiering, eftersom detta ofta kräver just formalisering av organisationen.

Problematisering

När anpassningen av organisationsform sker utifrån kraven från finansiärer kan detta ses som en styrning av civilsamhället, vilket aktualiserar frågan om beroende och oberoende. Frågan om beroende och oberoende är speciellt intressant om finansiärerna representerar kommun, stat eller landsting och om anpassningen sker i strid mot de organisatoriska principer som organisationen valt men där anpassning ses som ett av få, eller som det enda, alternativet för möjlighet till extern finansiering. I de fall då organisationsform inom det feministiska civilsamhället används som kritik av det nuvarande samhällssystemet och som metod för alternativa sätt att organisera kollektiv handling blir en organisationsanpassning extra problematisk.

Ideologi kontra effektivitet

Att använda sig av formaliserade organisationsformer kan också ha fördelar, det som främst påtalats under projektets gång är den tidsbesparande effekten av att formaliserade beslutsgångar och tydlig mandatfördelning. Medan idealet för de flesta som varit delaktiga i diskussioner och samtal är platt organisering med ambition om konsensusbeslut, utan makthierarkier eller toppstyrning, påtalar många också fördelarna med traditionell rollfördelning med exempelvis ordförande, sekreterare och kassör eftersom det effektiviserar arbetet och sparar tid som annars kan behöva läggas på att fördela uppgifter och ansvar från gång till gång. Tidsbristen, den upplevda och den faktiska, innebär alltså att en del organisationer upplever sig hamna vid vägvalet mellan ickehierarkisk demokrati och effektivitet, där den ickehierarkiska demokratin är principiellt och ideologiskt viktig men effektiviteten angelägen av strukturell tidsbrist och reell överlevnad för organisationen för att dess aktiva inte ska bränna ut sig i sitt engagemang. Ser vi civilsamhället som en bas för och inlärning av demokrati är tidsbristen inom civilsamhället en ytterst angelägen fråga att åtgärda.

Behov av valberedningskunskap

Att driva en organisation tar tid, och i våra diskussioner inom projektet har det visat sig att det ofta tar mer tid än vad personer förväntar sig när de påbörjar ett engagemang. Det adminis-

trativa arbetet tar inte sällan tid från arbetet med organisationens syfte och vision, och vi kan också se tendenser om att många som engagerar sig gör det för sin feministiska övertygelse med en vilja att vara konkret aktiva inom den feministiska kampen. För många upplevs inte det administrativa arbetet uppfylla det kriteriet, utan snarare något som måste göras för att kunna använda organisationen som plattform för sin aktivism och sitt engagemang. En del upplever att "fel person hamnat på fel plats" och att fler formaliserade organisationer skulle vinna på att försäkra sig om att åtminstone några aktiva inom organisationen har organisation och administration som intresse, och inte enbart feminism och aktivism. Utifrån detta ser vi att det behövs ökad medvetenhet om vad som krävs för att driva och administrera en organisation, bland annat bland de valberedningar som rekryterar förtroendevalda till organisationerna. Genom ökad kunskap om organisationsdrift och tillhörande krav hos valberedningar kan risken för utbrändhet hos individer minska eftersom det medför högre grad av "rätt person på rätt plats". På så sätt minskar risken för att individer upplever att deras engagemang inte kommer till sin rätt. Det kan i sin tur minska riskerna för alltför stor rotation bland ansvariga och förtroendevalda. Samtidigt måste organiseringen i sig ha fungerande strukturer och arbetsrutiner för att engagemanget och arbetet inte ska bli alltför personbundet.

Organisationsform som mål och medel

De två hinder som identifierats som mest betydande – tid och pengar – har alltså inverkan även på organisationsform och arbetsstruktur inom organisationer. Det förekommer att det sker en anpassning av organisationsform för att ha möjlighet att söka ekonomiska bidrag i syfte att bedriva verksamhet och förändringsarbete. Denna anpassning riskerar dock att innebära utökat administrationsarbete för organisationen samtidigt som den också kan utgöra en ideologisk och principiell konflikt eftersom valet av organisationsform ofta utgör en feministisk strategi för makt- och samhällskritik. När offentliga medel för att finansiera civilsamhällesaktiviteter baseras på skattepengar krävs det att det går att granska mottagarorganisationen och att härleda ansvar, men likväl finns anledning att väcka frågan om vem som bör ha tolkningsföreträde för hur beslutskriterierna för ansökningar om ekonomiska medel ska utformas, vilka organisationer som ska vara berättigade att söka – och hur kriterier kan utformas utan att kompromissa feministiska organisationsformer.

Hot och säkerhet

Få av de organisationer och aktörer som deltagit i projektet angav att de hade interna strukturer för säkerhetsfrågor för sina medlemmar, volontärer eller förtroendevalda. Frågan om säkerhet kom sällan upp som något som rörde det organisatoriska arbetet, istället lyftes frågan om säkerhet i relation till det omgivande samhällets motstånd och antifeministiska krafter. Säkerhet sågs som ett problem för den feministiska rörelsen i stort, men sällan som något som de närvarande i diskussionerna förhöll sig till på ett personligt plan. Det kan givetvis ha att göra med vilken sorts feministiskt engagemang en bedriver och för den som inte för sin feministiska kamp i offentligheten finns det inte anledning att se det feministiska engagemanget som en direkt säkerhetsrisk. Samtidigt var det faktum att flera personer föregående år (2014) blev attackerade på väg från en feministisk demonstration på 8:e mars stundtals närvarande i diskussionerna. Det kan alltså finnas anledning till att uppmana feministiska organisationer att inkorporera ett säkerhetstänk i sina rutiner, vilket dock då också innebär en ytterligare arbetsbelastning och ansvar. Att den som bedriver en kamp för alla människors lika värde och alla köns jämlikhet ska behöva förhålla sig till rädd för hot, hat, våld och attacker kopplat till sitt civilsamhällesengagemang är givetvis oacceptabelt i en demokrati, och ansvaret för att förändra detta kan omöjligen vila på individuella organisationer eller det feministiska civilsamhället, utan är ett ansvar som måste axlas av aktörer med mer resurser.

Förslag på lösningar och metoder

Det kan ligga nära till hands att läsa ovanstående avsnitt som en klagosång, som en enda lång harang av problem och missnöje. Detta är givetvis inte intentionen, och inte heller speglar det attityden hos majoriteten av de aktiva inom det feministiska civilsamhället som vi mött. Det har dock varit kartläggningens ambition att utforska vad som upplevs som problematiskt, som hinder för dem som är aktiva – vare sig det handlar om ett ideellt engagemang eller som anställd. För att lösningarna ska svara mot de hinder som finns måste vi veta vilka hindren är, annars riskerar vi att skapa lösningar för problem som inte finns. Kartläggningen visar att de största utmaningarna och hindren är av strukturell karaktär vars lösningar inte ligger inom den möjliga ramen för det metodkit som projektet *O/organiserad feminism?* utmynnat i. I kittet har vi försökt att fånga just de strategier, metoder och tillvägagångssätt som inte kräver ytterligare resurser i form av tid eller pengar, utan som kan förenkla det arbete som redan görs inom ramen för existerande förutsättningar. De strukturella hindren kräver andra åtgärder. Framförallt ser vi att det behövs ökad medvetenhet och övergripande diskussioner kring civilsamhällets ansvar och roll, och varifrån resurserna för att kunna axla detta ansvar ska hämtas.

Idealitet som särart och största hinder

De strukturella hindren och möjliga lösningar återkopplar till diskussionen om civilsamhällets roll och ansvar eftersom synen både på hindren och möjliga lösningar färgas av hur vi ser på civilsamhället och dess roll och plats i samhället. Om vi menar att civilsamhällets hinder kan och bör lösas med pengar, till exempel att ge engagerade ekonomisk ersättning för deras civilsamhällesuppdrag även i de fall då de inte är anställda – något som både kan ha ett utjämnande syfte och öka likställigheten mellan olika grupper och kan möjliggöra att ett civilsamhällesengagemang ger ersättning för inkomstbortfall – ifrågasätter detta synen på idealitet. Om det jämlikhetssträvande civilsamhället mister sin idealitet, mister det då sin särart? Om särarten går förlorad, vad är det då som gör att det jämlikhetssträvande civilsamhället ska agera och verka utifrån andra principer och logiker än exempelvis marknaden och företag? Om det är idealiteten som utgör det jämlikhetssträvande civilsamhällets essens kan det ironiskt nog innebära att idealiteten också utgör dess största hinder i ett samhälle där framför allt tid är en enorm bristvara. Samhället i stort påverkar det jämlikhetssträvande civilsamhällets arbetsbörda, en relation som inte bör glömmas bort i diskussionen om hinder och lösningar.

Idealitet inom marknadslogiken

Om vi likväl ser att pengar kan utgöra en del av svaret på civilsamhällets hinder kvarstår frågan om var dessa ekonomiska resurser ska komma ifrån? Det finns en poäng med att finansiera demokratifrämjande och jämlikhetssträvande civilsamhällesarbete med skattemedel eftersom det innebär ett kollektivt ansvar där alla hjälps åt att betala. Men denna modell fungerar bara så länge det offentliga ser jämlikhet som något eftersträvsvärt. Det finns en risk med att göra civilsamhället beroende av offentlig finansiering, för om det offentliga en dag sviker eller inte längre prioriterar jämlikhetsfrågor äventyras hela civilsamhällets struktur och uppbyggnad utan något stödjande skyddsnet. Ett annat alternativ är att civilsamhället självt löser finansieringsfrågan. Så är fallet delvis idag, dels genom bidrag men också genom medlemskap och gåvor, regelbundna eller oregelbundna. Det finns ett inbyggt strukturellt problem i att civilsamhället ska tjäna sina egna pengar, både då detta förutsätter att tid läggs ner på att samla in pengar eller motivera gåvor, och för att det ligger nära till hands att egen finansiering skapar en vinst- och marknadslogik där den som har resurser för att höras, synas, ta plats och sälja in sitt budskap också är den som har störst chanser för att samla in ekonomiska resurser – vilket inte behöver spegla relevansen i eller nyttan av det arbetet det samlas in resurser till. Det blir en spegling av säljteknik snarare än kvaliteten på civilsamhällesarbetet. Följdfrågan blir vilken vinning och vilken förlust som görs inom civilsamhället om det är marknadslogiken som ska styra vilka insatser och

vilket arbete som kan utföras inom den civilsamhälleliga kontexten. Även om insamlingsarbetet i sig skulle ske på ideell basis försätter det civilsamhället inom ramen för marknadslogiken snarare än inom den ideologiska.

Idealitet på individens axlar

Menar vi å andra sidan att den ideologiska basen faller när vi blandar in pengar och eventuell ersättning för arbetsinsatser innebär det att vi förespråkar att de som brinner och engagerar sig för ett jämlikt samhälle – vilket gynnar samhället som helhet – ska bära detta ansvar och arbete på sina privata axlar på sin fritid. Och då kan vi ifrågasätta det rimliga i att någon som tror och verkar för allas lika värde ska bära en tyngre börda än den som väljer att lägga sin tid och energi på betalt arbete inom branscher som har destruktiva tendenser för såväl samhälle som individer. Är det en logik och konsekvens som är rimlig för att behålla den ideella och ideologiska basen? Är motsättningen mellan idealitet och ideologi å ena sidan och ekonomisk ersättning för arbetsinsats å andra alltid självklar och given? Förlorar arbetsinsatsen sitt ideologiska värde enbart för att dess utförare inte utför den utan ekonomisk kompensation?

Civilsamhället i samhället

Civilsamhällelig organisering sker, och har skett, även i fall då det inte funnits några större ekonomiska resurser eller förutsättningar vilket kan vara värt att komma ihåg när vi hamnar just i en diskussion om finansiering. Men vi får inte heller glömma samhällsanalysen av det omgivande samhället och hur detta påverkar vilka möjligheter individer och organisationer har för organisering utan ekonomiska resurser.

Strukturella lösningar

De möjliga metoder som vi identifierat som genomförbara utan ytterligare resurser återfinns i vårt metodkit som också är en bilaga till denna rapport. I arbetet har vi också identifierat förslag på metoder eller åtgärder av mer övergripande karaktär, åtgärder som kan vara svåra för civilsamhället att genomdriva utan utomstående hjälp eller stöd. Vi kan också se att med flera av dem följer nya frågeställningar och utmaningar, vilket innebär att konsekvensanalyser behöver göras för att de, om de genomdrivs, inte ska riskera att stjälpa i högre grad än de hjälper.

- Framför allt vill vi, som påtalats, uppmuntra till att den övergripande och generella diskussionen kring civilsamhällets roll och ansvar, dess förutsättningar och villkor att axla detta ansvar samt dess roll som demokratifrämjare och jämlikhetsaktör tar större plats.
- Utöver detta har vi funnit att mötesplatser och kontaktytor förefaller vara av stor betydelse för möjligheterna till organisering, och att föreningsgemensamma lokaler med utrymmen för arbetsplats, mötesrum och samlingslokaler för feministiska organisationer och aktörer på ett betydande sätt kunnat främja organisering, alliansbildande och samverkan. Inom vårt projekt har vi kallat denna möjliga lösning för feministhus, och är något som Malmös lokala kvinno- rörelse och feministiska civilsamhälle med största sannolikhet skulle ha stor nytta av då vi i vårt projekt har sett att det är något som efterfrågas. Om arbetet med att skapa förutsättningar för ett feministhus ska fortsätta är det av största vikt att det görs ett grundligt arbete kring vilken ideologi som ska ligga till grund för husets gemenskap och hur det kan göras tillgängligt för så stor del av kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället som möjligt, för att det ska tjäna sitt syfte.

- Gällande finansiering och ekonomiskt stöd så har det inom projektet funnits grundläggande antagande om att 1) de finansieringsmöjligheter som finns idag är otillräckliga och dessutom ojämnt tillgängliga, och 2) för att kunna verka feministiskt oberoende av finansieringsagenda behövs alternativ feministisk finansiering. Detta har föranlett idén om en feministfond, vars uppgift skulle vara att samla in medel som fördelas för att främja feministisk verksamhet oberoende av övriga politiska och samhällsliga tendenser och strömningar. Arbetet med en feministfond består dels i att samla in pengar till fonden, men också att konkretisera dess syfte och kriterier för fördelning av medel – vilken verksamhet definieras som feministisk? Här krävs ett förankringsarbete för att försäkra att de som fonden syftar till att stödja – det feministiska civilsamhället – ser att fonden motsvarar deras behov och syfte.
- Ett annat sätt att möjliggöra större civilsamhälleligt engagemang är att frigöra tid. Ett exempel kan vara den politiska frågan om arbetstidsförkortning i form av sex timmars arbetsdag. Ett annat kan vara att genom politiska beslut ge lagstadgad rätt för anställda och personer inskrivna i arbetsmarknadsåtgärder att på ekonomiskt ersatt tid bedriva ett civilsamhälles-engagemang, på liknande sätt som en del arbetsgivare idag erbjuder friskvård. Liksom den friskvården skulle denna civilsamhälleliga friskvård kunna resultera i både friskare individer och ett friskare samhälle.
- Att skapa kortare vägar mellan idé och genomförande ligger till grund för idén om aktivistbidrag – något som i malmöitiskt sammanhang skulle kunna kallas aktivistexpressen, eller jämlikhetsexpressen. Idén bygger på de bidrag med korta handläggningstider för ansökningar om ett mindre belopp från privatpersoner inom fritid eller kultur, då kallat Fritids- eller Kulturexpressen. Aktivistexpressen, eller jämlikhetsexpressen, skulle rikta sig till privatpersoner eller verksamma personer inom organisationer som inte har någon anställd som vill arrangera eller anordna något som främjar jämlikhet inom samhället. Det skulle kunna handla om alltifrån demonstrationer eller stödfester till påverkanskampanjer och tryck av affischer och flyers.
- Att utöka möjligheterna att söka ekonomiskt stöd för att kunna arbeta med normkritik, intersektionalitet och likabehandling inom organisationer i syfte att motarbeta ojämlika strukturer inom det feministiska civilsamhället.
- Frågan om utrustning och ojämn tillgång beroende av privata förutsättningar skulle kunna avhjälpas genom en utrustningspool av antingen utrustning från kommunen som inte längre nyttjas, eller genom privata donationer – eller både och. En viktig aspekt i detta är dock att denna resurspool bistas av någon som också kan se över, och eventuellt reparera utrustningen så att den är brukbar. Här behövs också kriterier och riktlinjer för hur sådan utrustning ska fördelas mellan civilsamhällesaktörer.

Ingen av ovanstående idéer kan genomföras eller förverkligas utan ett större påverkans- och förändringsarbete. Vi vill uppmuntra till alliansskapande och samverkan bland de aktörer som anser att dessa strategier kan främja det feministiska civilsamhället, dess organisering och möjligheter att bidra till ett mer feministiskt och jämlikt samhälle.

3. Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö

I juni 2014 samlades cirka 30 000 feminister i Malmö för att delta i Nordiskt Forum och i feministisk festival i Folkets Park. Nordiskt Forum var det största internationella mötet om jämställdhet, feminism och kvinnors rättigheter sedan FN:s fjärde kvinnokonferens i Beijing 1995, och arrangerades av företrädare från den nordiska kvinnorörelsen med Sveriges Kvinnolobby i spetsen. Samtidigt som forumet ägde rum arrangerades en feministisk festival i Malmös Folkets Park av lokala feminister. Malmö Jämställdhetsbyrå fick som uppdrag av forumets huvudarrangör att vara lokala samordnare för forumet med uppgiften att informera, mobilisera och inspirera det lokala civilsamhället inför forumet med start ungefär ett år innan det gick av stapeln. Det är relaterat till detta uppdrag som vi inom projektet *O/organiserad feminism?* ville utvärdera Nordiskt Forums omedelbara effekter för feminismen i Malmö. Det fanns flera anledningar till detta. Dels för att Nordiskt Forum var en så pass stor händelse och dessutom unik i det att det var civilsamhället själva som låg bakom arrangemanget och dels för att målsättningen med forumet i mångt och mycket inte var forumet i sig utan dess efterdyningar med ambitionen om en stärkt feminism och kvinnorörelse. Om inga uppföljningar görs kan vi inte veta om så blev fallet. Därför ansåg vi det relevant att göra en avstämning tätt efter forumets avslutande, något som också kan fungera som jämförelsepunkt om liknande eller andra uppföljningar görs i framtiden. Som Malmöbaserad organisation är vi dessutom såklart extra nyfikna på vad forumet kan tänkas ha fått för effekter just i Malmö där det förlades och genomfördes. Enkäten, genom vilken vi utförde utvärderingen, finns i sin helhet som bilaga längst bak i rapporten.

Inför, under och efter forumet framfördes kritik av olika slag mot forumet. Att efter forumets avslutande genomföra en utvärdering var också ett sätt att samla in och redogöra för den kritiken. Inte för att den inte framkommit på andra sätt i andra sammanhang, men för att samla och dokumentera i syfte att kunna använda den som referenspunkt i fortsatt feministiskt arbete med ambitionen att vi ska lära oss av våra misstag. Den sammanställda kritiken skulle då kunna användas som ett underlag för ett inomfeministiskt förändringsarbete. Huruvida vår utvärdering uppfyllde denna ambition diskuteras nedan.

Val av metod

Den genomförda utvärderingen riktade sig till det lokala feministiska civilsamhället och kvinnorörelsen i Malmö. Vi valde att utföra utvärderingen i form av en webbaserad enkät. Enkätformatet är problematiskt på så vis att det ofta drabbas av relativt låg svarsfrekvens och därmed inte ger den övergripande och generaliserbara bild som kanske eftersträvas. Att vi trots det valde denna form beror på att vår ambition var att få in så många olika synpunkter och åsikter som möjligt och menar att enkätformen utgör en förhållandevis neutral och tillgänglig undersökningsform. Vi menade att det var mer sannolikt att både personer som förhöll sig kritiskt till forumet skulle kunna tänka sig att ägna 15 minuter åt en enkät på internet, såväl som positivt inställda personer. Vi bedömde det alltså som att det fanns en möjlighet att nå ut bredare och att få spridning i svaren om vi utformade utvärderingen som en enkät.

Svarsfrekvens och bortfall

Trots att vi bedömde enkätformatet som det tillvägagångssätt som hade potential att nå flest kan vi konstatera att svarsfrekvensen blev låg. Enkäten spreds dels via mail till våra kontaktlistor bestående av organisationer inom kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället i Malmö, via Malmö Jämställdhetsbyrås facebook-sida, via Malmö mot Diskriminering, Sveriges Kvinnolobby och MIP (Malmö ideella föreningars paraplyorganisation). Enkäten fanns tillgänglig att svara på under två månader under hösten 2014. Under denna tid skickade påminnelser ut till samtliga mottagare. I enkätens inledande stycke föreslog vi att personer som ville dela med sig av sina åsikter som eventuellt inte kände sig bekväma med enkätformatet att kontakta oss för att istället kommunicera sina åsikter på annat sätt, men inga sådana kontakter togs.

Totalt påbörjade 44 personer att besvara enkäten. Vi vet inte vem som har besvarat, men det var bara möjligt att besvara enkäten en gång. Ungefär lika många personer besvarade enkäten som privatperson (22 st) som representant för en organisation (21 st). Vi efterfrågade inte vilken organisation de representerade, för att skydda respondenternas identitet, men vi kan anta att flera av svaren kommer från personer inom Malmö Jämställdhetsbyrå, vilket kan medföra en skevhet i svaren eftersom denna organisation i högsta grad var involverad i arbetet med forumet – vilket i sin tur ger utslag i svaren. Inte heller ger enkäten svar på om respondenterna representerar kvinnorörelsen och/eller det feministiska civilsamhället eftersom enkäten var öppen att besvara för vem som helst, men svaren tyder på att det är denna grupp som främst svarat. Det kan vi utläsa i svaren kring vilka frågor deras organisationer i huvudsak arbetar med (jämställdhet, feminism, kvinnors rättigheter).

Enkätens första del utgjordes av frågor riktade till dem som besvarade enkäten som representant för en organisation. På dessa frågor var svarsfrekvensen hög, majoriteten besvarade alla frågor. Efter fråga 15 var svarsfrekvensen som mest 28 personer, och mot slutet av enkäten var det 24 personer som svarade. Eftersom vi fått in så pass få svar kan vi inte svaren antas vara generaliserbara för en större massa.

Flera av respondenterna som svarade som representant för en organisation hade gemensamt att de valt att medverka i forumet på olika sätt, genom monter på utställartorget, hålla seminarium, osv, medan andra besökte forumet utan att själva arrangera någon aktivitet. De flesta av dessa respondenter besökte dock forumet någon gång under dess fyra dagar.

Forumets förtjänster för den feministiska rörelsen

Flera av respondenterna menar att Nordiskt Forum – tillsammans med Feministisk Festival i lokala fall – bidrog till att lyfta frågor om jämställdhet, feminism och kvinnors rättigheter i lokal och nationell media. Detta var också ett av syftena med forumet, att intensifiera och revitalisera debatten. Några lyfter att forumet var ett välbehövligt tillfälle för fest och gemenskap, i synnerhet eftersom frågorna som rörelserna annars jobbar med ofta är allvarliga och kan vara tunga att bära inom sitt engagemang. Överlag beskrivs forumet med positiva ordalag i enkätens öppna svarsfält, och respondenterna uppgav också glädje över initiativet och över att den feministiska rörelsen mobiliserades.

Individuellt kunskapslyft

Av dem som svarar är det också flera som lyfter att det under forumet fanns möjlighet till fortbildning, till nätverkande och till ett kunskapslyft. Flera respondenter som svarar för en organisation menar att engagemanget i Nordiskt Forum gett kontakter och nätverk de bedömer att organisationen annars inte etablerat och att de även tror att dessa kommer att leda till samarbeten i framtiden. Det kan ses som en positiv tendens, i synnerhet då ett av forumets mål var att stärka den feministiska organiseringen.

Det rådde skilda uppfattningar bland respondenterna kring vilka frågor en ansåg lyftes och synliggjordes under forumet, vilket kanske mest avspeglar de enskilda respondenternas intressen och erfarenheter utifrån vad de valde att besöka på det fullspäckade schemat. Men här finns också en besvikelse över att forumet var otillgängligt, bland annat för att biljetterna var svåra att finansiera. Vi kan se att många av de svarande anser att de fick information om att forumet planerades i relativt god tid, enbart 5 st uppger att de nåddes av informationen under våren 2014. Av naturliga skäl var det lättare för dem med längre kännedom att finansiera biljetter, och även för organisationer att söka eller planera för utgifter förknippade med deltagande. Kunskapslyftet som enkäten visar att Nordiskt Forum kunde vara kan därför inte generaliseras till att gälla en större mängd personer, men likväl värdefullt för dem som hade möjligheten att närvara.

Synliggörande av frågorna men bristande representation

Många av de svarande menade att frågorna – feminism, jämställdhet, kvinnors rättigheter – fick ett uppsving i den allmänna debatten. Ämnesområdet uppmärksammades och feminism sattes på kartan i samband med att forumet genomfördes. Enkätsvaren visar också att det finns en tilltro att detta också ger effekter inom politiken. Några svar ser det också som att feminismen fick möjlighet att göra reklam för sig i det offentliga rummet.

Som påpekats ovan så ansågs en mångfald av frågor beröras på forumet. En återkommande kritik i de öppna enkätsvaren var dock bristande representation. De feministiska perspektiven menar respondenterna, var i huvudsak vit, hetero, cis, utan funktionsnedsättning, medelklass osv – med andra ord en ganska normativ feminism. Detta är en kritik som hela den feministiska rörelsen brottas med, och det krävs större medvetenhet om hur en kan arbeta normkritiskt och intersektionellt inom feminismen. Detta är krav som kommer såväl inifrån feminismen som från det omgivande samhället, och en reflektion är att dessa krav aldrig är så stora som när de ställs just på den feministiska rörelsen och civilsamhället. Krav ställs inte i den utsträckningen på t ex näringslivet eller företag. Att den feministiska rörelsen ställer dessa krav på sig själv men trots detta inte lyckas med bred representation visar på att det är svårt att verkställa, även i de fall intentionerna finns. Vi ser det därför som extra att kritiken gällande Nordiskt Forum används i konstruktiva syften för att motverka upprepning.

Nätverkande och mobilisering

Att forumet hölls i Malmö ses av de flesta respondenter som positivt, och i några av de öppna svaren syns förhoppning om att Malmö kommer att fortsätta sitt arbete med att vara ett feministiskt föredöme inom såväl kommunalpolitik som inom civilsamhället. Medan några menar att forumet gav upphov till polarisering mellan olika feministiska grupperingar, menar andra att forumet gav utrymme att diskutera och synliggöra diversiteten inom kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället.

Det är för snart för att säga om de kontakter som en del av respondenterna menar att de knöt tack vare forumet kommer att innebära några långsiktiga samarbeten eller samverkan. Sådana möjligheter avgörs också av organisationens resurser och förutsättningar i övrigt. Likväl är det positivt att många av de svarande, så snart efter forumet, ser förhoppningsfullt på möjligheterna till fortsatt samverkan.

Respondenterna som svarade för en organisation fick frågan om de hade som ambition att använda forumets slutdokument i sitt framtida arbete. Slutdokumentet består av en kravlista riktad mot politiker. Att majoriteten av de svarande är osäkra på om de kommer att använda skuldokumentet tyder på att det är svårt att få ner ett så pass övergripande dokument på en konkret nivå om hur kraven kan omsättas i praktiskt arbete. Det var ju framförallt handling som var forumets uttalade syfte – dags för feministisk handling. Att arbeta med slutdokumentet skulle därför vara ett sätt att bevaka feministiska intressen och få staten att efterleva kvinnokonventionen (CEDAW), men på civilsamhällesnivå verkar slutdokumentet ha liten betydelse – om vi ska generalisera efter de fåtal svar vi fått in. Kanske kan vi tolka detta som att det behövs ytterligare insatser för att slutdokumentet verkligen ska leda till faktisk handling och få praktisk betydelse. Om slutdokumentet ska kunna stärka det feministiska arbetet och stärka anspråken på feministiska krav och utveckling behövs antagligen mer vägledning om hur dokumentet kan omsättas till konkret civilsamhällesarbete. En reflektion från vårt fortsatta projekt är till exempel att slutdokumentet skulle kunna samla organisationer bakom varje krav/mål och på så sätt möjliggöra allianser mellan de aktörer och organisationer som arbetar för respektive mål, på ett liknande sätt som vi resonerat kring att arbeta målbaserat inom feminismen.

Avslutande reflektioner om enkäten

Som avslutning kan vi se att enkäten besvarades av alldeles för få för att vi ska kunna dra några större, generella slutsatser. Som mest kan svaren ge en fingervisning, men utifrån våra erfarenheter där vi träffat andra representanter ser vi också att svaren inte särskiljer sig dramatiskt från dessa röster. Men även dessa träffar representerar bara vissa perspektiv. Det visar på något som är en återkommande frågeställning, som vi också mött hos andra engagerade inom det feministiska civilsamhället – hur når vi dem vi inte når?

Utifrån de svar vi fått in kan vi se att Nordiskt Forum upplevs som positivt i bemärkelsen att det var ett välkommet initiativ, att det synliggjorde feminismen, gav energi till organisationer och aktörer som arbetar hårt med stora och svåra frågor, och innebär ett tillfälle för kunskapshöjning för dem som hade möjlighet att närvara. Det negativa som kommer fram består i det besvärande att just inte alla hade möjlighet att närvara, utan att forumet i vissa avsikter uppfattades som exkluderande. Den stora frågan, för forumet såväl som kvinnorörelsen och det feministiska civilsamhället i helhet, är den om representation – vilka perspektiv och feminismer är det som ges utrymme i debatten, vilka röster hörs och vem innehar tolkningsföreträde? Vi kan konstatera att detta är skevt, det visar sig både i den genomförda enkäten och inom projektet *O/organiserad feminism?* i stort. Därför är nästa stora fråga – vad gör vi åt det? Och hur?

4. Avslutning

Under ett års tid har projektet *O/organiserad feminism?* kartlagt hinder och svårigheter inom det lokala feministiska civilsamhället i Malmö. Utifrån hindren har projektet också syftat till att ta fram metoder för att stärka den feministiska organiseringen.

Projektets resultat visar att hinder finns i smått, men framför allt i stort – det största hindret består av, eller kan relateras till, bristen på tid och pengar. Många av diskussionerna inom projektet berörde dessa brister på ett eller annat sätt, och många idéer och förslag på lösningar eller metoder föll på att metoden i fråga skulle kräva tid och/eller pengar för att genomföra.

Tids- och pengabristen kan inte ses avskilt från det samhälle vi lever i, utan är snarare som en produkt därav. Civilsamhället präglas av paradoxen att det kännetecknas av idealitet men samtidigt måste förhålla sig och anpassa sig till den marknadslogik som dominerar det övriga samhället för att kunna generera de medel som behövs i jämlikhetsarbetet.

Att samhället är ojämlikt medför ett ojämlikt civilsamhälle. Samhällets ojämlika resursfördelning skapar ojämlik resursfördelning inom civilsamhället, vilket i sin tur innebär ojämlika villkor och förutsättningar för olika grupper inom civilsamhället att bedriva sitt civilsamhällesarbete och kampen för jämlikhet. Att det feministiska civilsamhället i huvudsak saknar tid och pengar är alltså ingen överraskning, det är resurser som ofta är begränsade för gruppen kvinnor generellt – den grupp som i huvudsak utgör det feministiska civilsamhället. Det ojämställda samhället skapar ojämställda förutsättningar inom civilsamhället för att bekämpa ojämställdheten.

Genom metoder för feministisk organisering och med denna rapport som underlag för ett fortsatt påverkansarbete gällande förändrade villkor och förutsättningar för det feministiska civilsamhället hoppas Malmö Jämställdhetsbyrå att bidra till ökad jämlikhet i arbetet med ojämlikheten.

O/organiserad feminism? genomfördes i Malmö, men vi hoppas att dess erfarenheter och resultat kan fungera som underlag och stärka diskussionen om det feministiska civilsamhällets villkor och behov även i andra kontexter.

5. Referenser

- Ahrne, Göran. (2010), "Intersektionalitet", s. 146-163 i *Ett delat samhälle – makt, intersektionalitet och social skiktning* av Edling, Christofer och Liljeros, Fredrik (red). Liber: Stockholm
- Clayhills, Harriet. (1991), *Kvinnohistorisk uppslagsbok*. Rabén & Sjögren: Stockholm
- Edenheim, Sara. "Vad är feminism – moral eller politik?" Från bloggen ored. <http://saraedenheim.weebly.com/blog/vad-ar-feminism-moralism-eller-politik>, citerad 2 maj 2015
- Eduards, Maud. (2002), *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Liber: Malmö
- Einarsson, Torbjörn och Hvenmark, Johan. (2012), "Efter medlemskapet", s. 71-92 i *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* av Wijkström, Filip (red). European Civil Society Press: Stockholm
- En politik för det civila samhället*. (2009), Proposition 2009/10:55. Kulturdepartementet
- Enander, Viveka – Holmberg, Carin – Lindgren, Anne-Li. (2013), *Att följa med samtiden: kvinnojour rörelse i förändring*. Atlas: Stockholm
- Florin, Christina – Sommestad, Lena – Wikander, Ulla (red). (1999), *Kvinnor mot kvinnor: om systerskapets svårigheter*. Norstedt: Stockholm
- Gemzöe, Lena. (2010), *Feminism*. Bilda förlag: Stockholm
- Hirdman, Yvonne. (2003), *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber: Malmö
- Kvinnors organisering. Betänkande av utredningen statligt stöd för kvinnors organisering*, (2004). SOU 2004:59. Statens offentliga utredningar: Stockholm
- Lundström, Tommy och Wijkström, Filip. (1995), *Från röst till service*. Sköndalsinstitutets skriftserie: Sköndal
- Lundström, Tommy och Wijkström, Filip. (2012), "Från röst till service: vad hände sedan?", s. 245-288 i *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* av Wijkström, Filip (red). European Civil Society Press: Stockholm
- Papakostas, Apostolis. (2012), "De medlemslösa organisationernas tidevarv", s. 35-54 i *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* av Wijkström, Filip (red). European Civil Society Press: Stockholm
- Roth, Ann-Katrine. (2011), *Jämställdhetsboken: från teori till praktik*. Norstedts juridik: Stockholm

Segnestam Larsson, Ola. (2009), *Ideologi och ideella organisationer*.
Ersta Sköndal folkhögskola: Stockholm

Svedberg, Lars – von Essen, Johan – Jegermalm, Magnus. (2010),
Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet.
Ersta Sköndal folkhögskola: Stockholm.

Wijkström, Filip. (2012a), ”Mellan omvandling och omförhandling”,
s. 1-34 i *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på
spel* av Wijkström, Filip (red). European Civil Society Press: Stockholm

Wijkström, Filip. (2012b), ”Hybrider i civilsamhället, s 93-122 i *Civilsamhället i
samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* av Wijkström, Filip (red).
European Civil Society Press: Stockholm

Tidningsartiklar

Varannan svensk jobbar gratis, Svenska Dagbladet 16 mars 2015, Asker, Anna

Utebliven lön är en del av fitnessen, Svenska Dagbladet 19 mars 2015. Asker, Anna

Samvetsstress – välviljan som knäcker vårdarbetarna, ETC 4 april 2015. Malin Beeck

Bilaga 1:

Enkät – Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö

1. Besvarar du denna enkät som representant för en organisation eller som privatperson?

- Repr.   Privatperson (om privatperson, gå till fråga 14)

2. Vilken sakfråga arbetar din organisation i huvudsak med? _____

---

3. Deltog din organisation i arbetet eller i evenemang inför och/eller under Nordiskt Forum?

- inför   deltog i forumet
 besökte forumet   inget (om inget, gå till fråga 13)

4. Om ni deltog, hur deltog ni i själva forumet? _____

---

5. Anordnade organisationen någon aktivitet under året inför Nordiskt Forum som ni annars antagligen inte anordnat?

- Ja   Nej   Osäker

6. Upplever du att Nordiskt Forum relaterade till och var relevant för den/de frågor som organisationen arbetar med?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

7. Avser din organisation att använda Nordiskt Forums slutdokument i ert kommande arbete?

- Ja   Nej   Osäker

8. Fick organisationen, i anslutning till ert engagemang i Nordiskt Forum, kontakt med en eller flera aktörer som ni tidigare inte haft kontakt med? (t ex andra organisationer, forskare, företag, skola, kommun)

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

9. Om ni svarar ja på fråga 8, vilken typ av kontakter handlar det om?

- Kännedom   samtal/diskussioner
 Samarbeten i samband med NF   antagligen framtida samarbete

10. Gav ert engagemang i Nordiskt Forum upphov till några samarbeten som ni inte etablerat tidigare?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

11. Påverkade Nordiskt Forum organisationens arbete under det året inför forumet?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

12. Uppskattar du att er organisation nådde ut till personer som ni inte nått tidigare i och med Nordiskt Forum?

- Ja   Nej   Osäker

Bilaga 1:

Enkät – Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö ...fortsättning

13. Upplevde ni ett ökat intresse för er organisation i samband med Nordiskt Forum?

- Ja   Nej   Osäker

14. Om du/din organisation valde att inte medverka, varför valde ni detta? _____

---

15. Anser du att Nordiskt Forum bidrog till att frågor om feminism/jämställdhet/kvinnors rättigheter blev mer synliga i den lokala och/eller nationella debatten innan och under forumet?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

16. Anser du att Nordiskt Forum var väl förankrat i Malmös feministiska civilsamhälle, i planeringsstadiet och under utförandet?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

17. Anser du att Nordiskt Forum medförde nya kunskaper inom feminismen?

- (inte alls)   (lite)   (varken eller)
 (ja)   (i hög grad)

18. När fick du kännedom om att Nordiskt Forum skulle arrangeras i Malmö i juni 2014? _____

---

19. Hur hörde du talas om Nordiskt Forum? _____
_____
_____

20. Vilka sakfrågor och perspektiv anser du synliggjordes mest inom Nordiskt Forum? _____
_____
_____

21. Vilka sakfrågor och perspektiv anser du osynliggjordes/bortprioriterades?
Vad tror du att detta får för konsekvenser? _____
_____
_____

22. Anser du att Nordiskt Forum har bidragit till att stärka den feministiska rörelsen i Malmö?
På vilket sätt, eller varför inte? _____
_____
_____

23. Vilka är de viktigaste lärdomarna den feministiska rörelsen behöver ta med sig
från arbetet med Nordiskt Forum? _____
_____
_____

Bilaga 1:

Enkät – Nordiskt Forums effekter för den lokala feminismen i Malmö
...fortsättning

24. Vad anser du var det bästa med Nordiskt Forum? _____

---

25. Vad anser du vara det sämsta med Nordiskt Forum? _____

---

26. Vad skulle du säga att det faktum att Nordiskt Forum arrangerades i Malmö har för konsekvenser för den lokala feministiska rörelsen? _____

---

27. Är det något annat du skulle vilja framföra gällande Nordiskt Forum och dess betydelse för feminismen i Malmö? _____

Malmö Jämställdhetsbyrå är en religiöst och partipolitiskt obunden förening som vilar på en feministisk och normkritisk grund och stödjer kvinnors fulla deltagande, makt och inflytande i samhället. Föreningen jobbar med jämställdhetsfrågor utifrån ett rättighetsperspektiv, med visionen om ett jämlikt samhälle.

www.malmojamstalldhetsbyra.se
malmojamstalldhetsbyra@gmail.com

